PROVINCIE UTRECHT

Toekomst landbouw en voedsel Provincie Utrecht 2050

04-03-2025

UTSP-503490740-577

Definitief

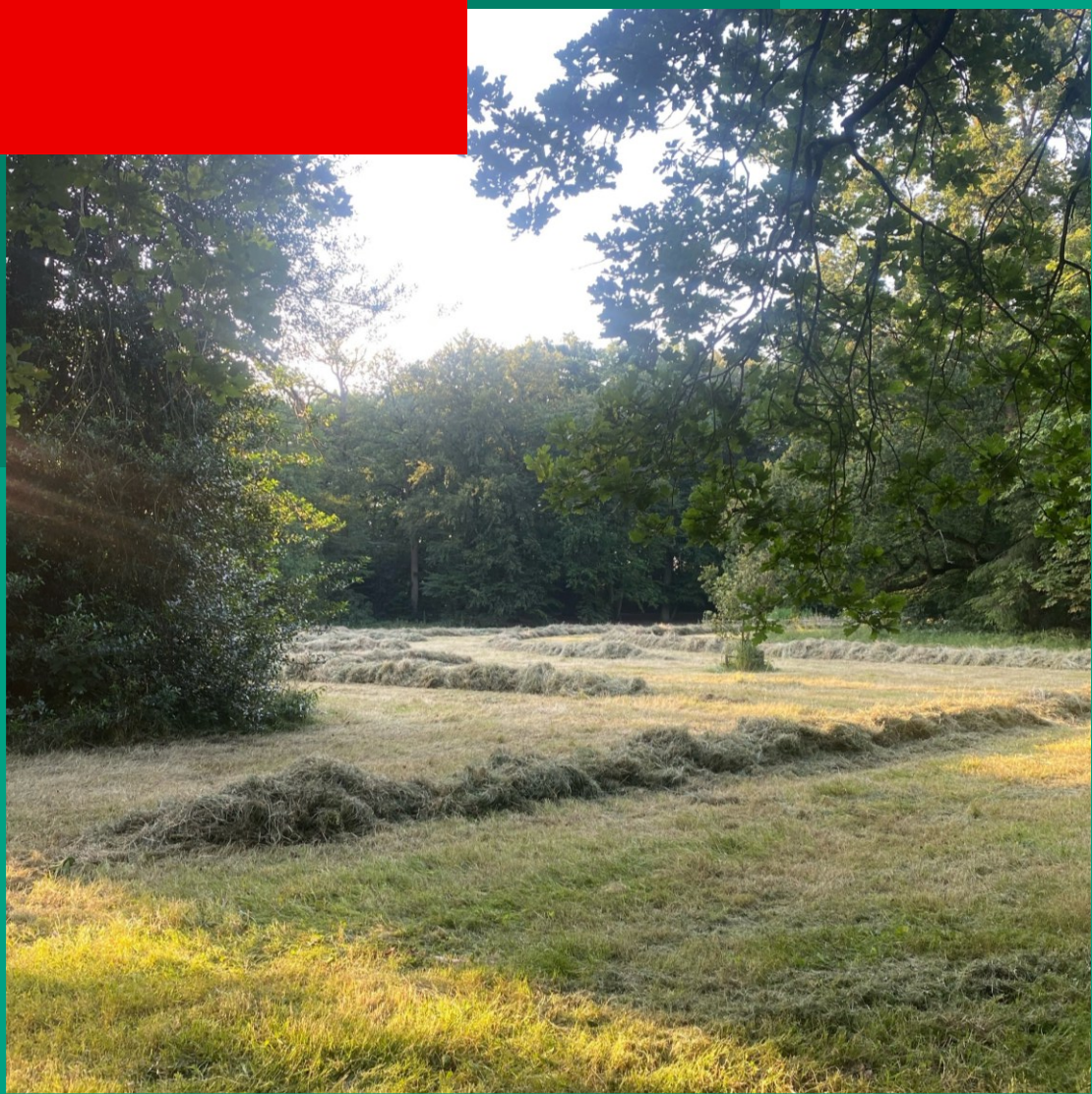

Inhoud

Voorwoord **3**
Inleiding **4**
Aanleiding en context 4
Werkwijze 5
Leeswijzer 6
Streefbeeld landbouw en voedsel 2050 ..... **6**
De huidige situatie **11**
Utrecht: landbouw in een verstedelijkte provincie 13
Effecten op de leefomgeving 18
Voedselzekerheid 20
Voedsel: eetpatroon en innovaties 21
Ambities van de Provincie Utrecht **24**
Randvoorwaarden 25
Kernambitie en ambities 26
Bijlage 1: werkwijze visievorming **32**
Bijlage 2: Drie scenario's voor 2050 ..... **35**
Scenario 1: Productie Provincie 35
Scenario 2: Groene Provincie 38
Scenario 3: Gemeenschapsprovincie 41
Bijlage 3: Cijfers landbouw in Utrecht **44**
Bijlage 4: Effecten landbouw op de leefomgeving **46**
Bijlage 5: tabellen achter de figuren **48**

Colofon

Uitgave
Provincie Utrecht / Postbus 80300 / 3508 TH Utrecht
Tel: 030 258 91 11 / www.provincie-utrecht.nl

Redactie
Futureconsult en Provincie Utrecht - Landelijke Leefomgeving (eindredactie)

Fotografie
Linda Wassink, beeldbank provincie Utrecht

Utrecht, maart 2025

Voorwoord

Utrecht is een provincie om trots op te zijn. Een provincie waar agrariërs al generaties lang een belangrijke rol spelen in het beheer van het landschap en in de voedselvoorziening. En een provincie waar de landbouw een belangrijk onderdeel uitmaakt van het landschap, van de economie én van de maatschappij. Dat is in het verleden zo geweest en dat zal in de toekomst ook zo zijn.

Om ons landelijk gebied gezond te houden, moeten we wel flink aan de slag. Samen met agrariërs en natuurbeheerders maken we de landbouw toekomstbestendig en duurzaam, zodat de natuur en waterkwaliteit zich kunnen herstellen en er op een gezonde manier voedsel geproduceerd kan worden.

De agrarische sector is al sinds jaar en dag in ontwikkeling. Agrariërs gaan met de tijd mee en er wordt meer dan eens een beroep op hun flexibiliteit en innovatieve kracht gedaan. Veel agrariërs werken ook met en in de natuur. Dat alles willen wij als provincie graag ondersteunen, aanjagen en faciliteren. Niet alleen voor de agrariërs die al decennia gevestigd zijn in onze provincie, maar zeker ook voor de toekomst van de vele jonge boeren die onze provincie rijk is.

Hoe ziet die toekomst eruit? En hoe zorgen we ervoor dat de sector duurzaam én economisch rendabel is? Daar is nu nog geen eenduidig antwoord op te geven. Maar we hebben wel een streefbeeld gemaakt waarmee we, aan de hand van drie sporen, laten zien hoe de landbouw en de voedselproductie er in onze provincie in 2050 uit zou kúnnen zien. Dit streefbeeld en deze sporen zijn niet in beton gegoten, maar beschouwen we als een richtinggevende stip op de horizon. Er zijn vele varianten mogelijk en de sporen moeten gezien worden als richtingen waartussen bedrijven komen te staan.

We hopen de komende jaren, samen met inwoners, agrariërs, natuurorganisaties en partners, toe te werken naar een provincie waarin stad en platteland meer met elkaar zijn verbonden dan nu het geval is en waarin inwoners sterk betrokken zijn bij de herkomst van hun voedsel in een vitaal landelijk gebied.

Zodat we ook in 2050 wonen en werken in een provincie om trots op te zijn!

Mirjam Sterk

Gedeputeerde provincie Utrecht

Transitie landelijk gebied, Natuur en landbouw, Groen Groeit Mee en Europa

Inleiding

Aanleiding en context

Het maken van een nieuwe landbouwvisie is opgenomen in het Coalitieakkoord 2023-2027[1]:

"We maken een landbouwvisie voor de lange termijn die ook economisch perspectief biedt voor de landbouw, waarin de doelen voor stikstof, klimaat, natuur en water leidend zijn en die voor alle partijen duidelijkheid geeft."

Omdat landbouw en voedsel met elkaar samenhangen, nemen we in de herziening van de landbouwvisie uit 2018 de ambities onder de Voedselagenda 2021-2023 van de provincie Utrecht mee. De nieuwe visie vormt daarmee een kader voor het op te stellen uitvoeringsprogramma landbouw en voedsel.

Er speelt veel rondom het landbouw- en voedselsysteem. Er wordt landelijk gesproken van een benodigde transitie van de landbouw. Deze transitie hangt samen met de voedseltransitie. Een transitie waarin wordt toegewerkt naar een duurzaam voedselsysteem met een goed verdienmodel voor de boer en een grotere waardering voor voedsel. Een van sleutelfactoren is duurzamer voedselconsumptiegedrag, aangezien het huidige eetgedrag een grote impact heeft op o.a. klimaat, biodiversiteit en gezondheid. Alle schakels in de keten zijn daarbij nodig.

Landbouw- en voedselbeleid wordt grotendeels gemaakt in de Europese Unie en door het Rijk: het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, de Strategische Dialoog over de toekomst van de landbouw in de EU (en de uitwerking daarvan in het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid), Mestwetgeving, Nationale eiwitstrategie, Wetgeving rondom gewasbeschermingsmiddelen en biociden, etc. Ook de Green Deal, en de onderliggende Farm to Fork strategie, hebben gevolgen voor de landbouw. De provincie kan geen oplossing op korte termijn bieden voor de grootste problemen waar agrariërs nu mee kampen zoals de afbouw van de derogatie of verplichte bufferstroken. Hoewel de rol van de provincie beperkt is, wil ze waar mogelijk bijdragen aan een duurzame en rendabele landbouw en duurzamer eetgedrag. De knoppen waar de provincie aan kan draaien zijn:

- Ruimtelijke ontwikkeling: Omgevingsvisie en Omgevingsverordening;
- Vergunningverlening en handhaving;
- Grondstrategie en pachtregels;
- Gemeenschappelijk landbouwbeleid: binnen de nationale en met name Europese kaders kunnen we nadere voorwaarden stellen waar de financiële middelen in onze provincie aan besteed kunnen worden;
- Gebiedsgerichte aanpak, gebiedsplannen;
- Agrarisch water- en natuurbeheer;
- Lobby: via het IPO-circuit en zo nodig als provincie Utrecht afzonderlijk kunnen we invloed uitoefenen op Rijks- en Europees beleid;
- Stimuleren van gewenste ontwikkeling door kennisverspreiding, bedrijfsplannen, coaching en voorbeeldfunctie;
- Faciliteren van experimenteerruimte;
- Regionale verbinder;
- Voorlopers belonen.

[1] Coalitieakkoord provincie Utrecht 2023-2026 (provincie-utrecht.nl)

Hieruit blijkt dat de provincie slechts gedeeltelijk invloed heeft op het landbouw- en voedselbeleid en daarmee ook slechts gedeeltelijk invloed heeft op het economisch perspectief van agrariërs. Dit streefbeeld kan dus slechts een deel van de opdracht uit het coalitieakkoord beantwoorden.

De onderwerpen uit het streefbeeld voor 2050 raken het (concept) Utrechts Programma Landelijk Gebied (UPLG) met de Gebiedsgerichte aanpak, de Regionale Veenweidenstrategie, het Ruimtelijk Voorstel 'Versnellen, Vernieuwen, Verdiepen'[2], programma Groen Groeit Mee, de Regionale Energiestrategieën, de Utrechtse Klimaataanpak, het programma Klimaatadaptatie, de Middelangetermijnstrategie Circulaire Samenleving en de Voedselagenda. Vanuit deze plannen en programma's wordt al richting gegeven aan de inrichting van het landelijk gebied of het voedselbeleid. In het streefbeeld wordt rekening gehouden met deze programma's, en wordt hier een doorkijk gegeven naar het gewenste landbouw- en voedselsysteem in 2050. Het uitgangspunt uit de landbouwvisie 2018: een vitale, duurzame landbouw die maatschappelijk gewaardeerd wordt, staat nog steeds overeind.

In het concept UPLG worden de landelijke doelen voor water, klimaat en natuur op provinciaal niveau uitgewerkt. Provincie Utrecht heeft daar een vierde doel aan toegevoegd: 'perspectief voor de landbouw'. Deze visie levert daar een bijdrage aan door een streefbeeld voor 2050 te schetsen.

Het streefbeeld 2050 en de ambities vormen een bouwsteen voor de Omgevingsvisie en Omgevingsverordening provincie Utrecht. Deze Omgevingsvisie en verordening worden in 2026 gewijzigd. Het proces hiervoor wordt gestart in 2025.

Werkwijze

Gedeputeerde Staten hebben op 7 november 2023 de Startnotitie visie landbouw en voedsel vastgesteld. Daarna is met behulp van bureau Futureconsult een participatief traject opgestart om te komen tot een herziening van de landbouwvisie uit 2018 als bouwsteen voor de Omgevingsvisie provincie Utrecht.

Door middel van trendverkenning en drie scenario's is een streefbeeld gemaakt voor de landbouw en voedsel in provincie Utrecht in 2050. Zowel bij de trendverkenning en de totstandkoming van de scenario's en het streefbeeld is een diverse groep mensen betrokken geweest. Het streefbeeld is een combinatie van de wensen en meningen van de verschillende groepen. Een verdere beschrijving van dit proces en wie betrokken zijn geweest is te vinden in bijlage 1.

Tijdens het participatietraject zijn ook Gedeputeerde Staten en Provinciale Staten betrokken geweest door middel van workshops. Provinciale Staten stellen beleidskaders uit de visie vast en vervolgens stellen Gedeputeerde Staten 'Toekomst landbouw en voedsel provincie Utrecht 2050' vast.

[2] Rapport | Provinciaal Ruimtelijk Voorstel Utrecht | Versnellen, Vernieuwen, Verdiepen (provincie-utrecht.nl)

Leeswijzer

Dit visiedocument trapt af met het streefbeeld van 2050: dit is als het ware de richtinggevende stip op de horizon. Daarop volgt een beschrijving van de huidige staat van landbouw en voedsel in de provincie Utrecht, alsmede de belangrijkste ontwikkelingen die hierin te onderscheiden zijn. Vervolgens wordt in een aantal ambities beschreven hoe de provincie wenst bij te dragen aan de beweging van de huidige situatie naar het streefbeeld.

In de bijlagen is meer informatie over het doorlopen proces richting de visie te vinden, de volledige tekst van de drie scenario's en aanvullende feiten en cijfers over de landbouw in de provincie Utrecht. In bijlage 5 is voor slechtzienden de data achter de figuren 1 t/m 3 in tabelvorm weergegeven.

Streefbeeld landbouw en voedsel 2050

Onderstaand streefbeeld is opgesteld op basis van drie onderscheiden toekomstscenario's voor landbouw en voedsel in de provincie Utrecht (bijlage 2). Deze drie toekomstscenario's zijn voorgelegd aan (vertegenwoordigers van) agrariërs, ketenpartijen in het agrocomplex, andere partijen in het landelijk gebied zoals terreinbeherende organisaties, inwoners van de provincie, wetenschappers, Provinciale Statenleden, het College van Gedeputeerde Staten en beleidsambtenaren van de provincie. Het streefbeeld is het resultaat van deze gesprekken. Het streefbeeld bestaat uit een combinatie van die elementen uit de verschillende scenario's die door deze groepen als meest wenselijk werden gezien.

Het streefbeeld in het kort

In 2050 zijn stad en platteland meer verbonden dan in 2024. Inwoners van de provincie Utrecht zijn sterk betrokken bij de herkomst van hun voedsel. Het platteland is een vitale leefomgeving, doordat als gevolg van nieuwe agrarische bedrijfsmodellen levendige plattelandsgemeenschappen zijn ontstaan.

De landbouwgrond neemt nog steeds een groot deel in van het landgebruik, maar heeft soms wel een ander karakter: op plaatsen waar het bodem- en watersysteem daarvoor geschikt is, is meer afwisseling met vollegronds tuinbouw, akkerbouw en vezelteelt. Er zijn nieuwe teelten ontstaan die inspelen op klimaatverandering of die grondstoffen leveren voor de bouw, kleding, verpakkingsmateriaal of de chemische industrie. Er is waar dat kan een verschuiving opgetreden van productie van diervoer naar productie van voedsel voor mensen, zoals bonen. Diervoer bestaat voornamelijk uit gras en reststromen. Gezien de bodemgesteldheid in Utrecht is het grootste deel nog steeds in gebruik als grasland. Permanent, kruidenrijk grasland levert, naast diervoer, belangrijke diensten voor klimaat, bodem en waterkwaliteit en wordt om die redenen gekoesterd en beloond.

De kosten voor milieu en maatschappij, de zogenaamde externe kosten, van de agrarische bedrijfsvoering zijn in de prijs van de producten inbegrepen. Door deze 'echte prijzen' is een gelijk speelveld ontstaan voor de verschillende landbouwproducten uit verschillende typen landbouw. Er zijn gelijkwaardige ketens ontstaan waarbij elke schakel in de keten een verdienmodel heeft, ook de agrariër. Daarnaast betaalt de maatschappij voor groenblauwe diensten, zoals landschapsbeheer, koolstofvastlegging en waterberging. Ook verbreding van bedrijven met naast voedselproductie diensten op het gebied van zorg en recreatie hebben eraan bijgedragen dat agrariërs een goed verdienmodel hebben.

Er is een gezonde leefomgeving waar mens en natuur in balans samenleven. De landbouw is meer natuurinclusief en de boeren werken als partners samen met terreinbeherende organisaties bij beheer van bepaalde natuurtypen. Het gebruik van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen is maximaal teruggedrongen, wat bijdraagt aan de gezondheid van iedereen die werkt in de agrarische sector, van de omgeving en de natuur. Agroforestry speelt een belangrijke rol in de verbinding tussen landbouw en natuur. Boerenlandvogels zijn weer talrijk aanwezig en boerensloten rijk aan biodiversiteit. Een gezonde bodem is een belangrijke basis. Er wordt goed gezorgd voor de bodem met hoge organische stofgehaltes, veel biodiversiteit en weinig verdichting. Moderne manieren van mestverwerking, potstalsystemen en compostering systemen leveren een bijdrage aan deze gezonde bodems door de levering van ruige mest en compost.

De provincie heeft het landbouwareaal zoveel mogelijk voor agrarische activiteiten behouden. Een kleiner deel was nodig voor andere functies[3]. Denk daarbij aan woningbouw, infrastructuur, recreatie, natuur, waterberging, zonneparken en bedrijvigheid. Dit is in integrale gebiedsprocessen met gebiedspartners vormgegeven en daarbij zijn slimme combinaties van functies gevonden.

De Utrechtse landbouw bestaat uit vele soorten bedrijven, van zeer extensief tot intensief. Rondom natuurgebieden en in kwetsbare gebieden (bijvoorbeeld veengebieden of grondwaterbeschermingsgebieden) zijn extensievere vormen van landbouw dominant. Elders is binnen de wettelijke normen ruimte voor intensieve bedrijven die circulair zijn en in balans met hun omgeving. Daarbij worden regionale grondstoffen gebruikt en wordt de milieu impact beperkt door precisielandbouw en het beheren van natuurlijke processen in bodem en gewassen. Rondom steden en dorpen leveren bedrijven tal van soorten diensten voor de inwoners en heeft ook gezamenlijke voedselproductie door boer en burger een vlucht genomen.

Globale categorisering bedrijfstypen

Grofweg zijn er drie typen agrarische bedrijven ontstaan:

- Type 1: Agrarische bedrijven die naast productie andere activiteiten hebben ontwikkeld, zoals recreatie en toerisme, bodem- en waterbeheer etc. Zij worden betaald voor de diensten die zij leveren. Deze bedrijven werken allemaal op een bepaald niveau natuurinclusief. Door extensivering van bedrijven en lagere opbrengsten in melkvolume, is het inkomen aangevuld met diensten zoals landschapsbeheer of waterberging. Bijvoorbeeld in de veenweidengebieden, waar de productieomstandigheden uitdagend werden door bodemdaling en klimaatverandering, zijn kansen benut voor koolstofopslag (carbonfarming), natuur- en waterbeheer en energieproductie. Dit type bedrijven is blijven innoveren om zoveel mogelijk waarde te kunnen toevoegen binnen de grenzen van de leefomgeving.
- Type 2: Lokale gemeenschapslandbouw: coöperaties van burgers en kleine agrarische bedrijven – veelal familiebedrijven – die zich richten op biodiversiteit en diversificatie van producten via korte ketens. Naast de familiebedrijven gaat het hier ook om andere vormen zoals herenboeren, oogsttuinen tot aan voedselcoöperaties. Doordat de voedselproducenten en burgers wederzijds verantwoordelijkheid dragen, heeft de producent een structurele afzetgarantie met hogere prijzen voor lokale producten. Dat maakt dit bedrijfsmodel rendabel. Zij verkopen aan (lokale) supermarkten, maar velen verkopen direct aan particulieren vanaf de boerderijwinkel of via boodschappenboxen die thuis worden bezorgd. Dit type bedrijven is vooral te vinden nabij stad of dorp en dit past goed in de verstedelijkte provincie Utrecht.
- Type 3: Grootschalige, hoogproductieve of intensieve agrarische bedrijven die opereren binnen de randvoorwaarden vanuit klimaat, bodem, water en milieu. Een deel van deze bedrijven heeft zich ontwikkeld tot agro-industriële complexen op of rondom bedrijventerreinen waarin ook verwerkende industrie is gevestigd, vaak samen met de voedingsmiddelenindustrie vanwege reststromen. Technologische innovatie is hier het voornaamste instrument om de externe inputs te verminderen en de bodem-, lucht- en waterkwaliteit te behouden en dierenwelzijn te verbeteren. Deze innovaties worden door de overheid gestimuleerd. Op deze complexen wordt gewerkt aan innovaties zoals precisiefermentatie. Daarnaast is sprake van precisielandbouw, bijvoorbeeld in de fruitteelt, grasteelt en akkerbouw. Op deze manier wordt er efficiënt geproduceerd en worden minder gewasbeschermingsmiddelen gebruikt. Dat laatste wordt ook

[3] Ruimtelijke puzzel provincie Utrecht

mede mogelijk gemaakt door nieuwe vormen van plantenveredeling, onder andere op basis van de nieuwste DNA-technieken.

Het gaat om een globale categorisering, want in werkelijkheid zijn er veel tussenvormen waarbij individuele ondernemers kansen uit de verschillende typen kunnen benutten. Ook kunnen verschillende typen landbouw elkaar versterken. Het innovatieve vermogen van de ondernemers staat daarbij centraal.

Kringlooplandbouw

Definitie kringlooplandbouw[4]

Agrarische biomassa en de daarin opgeslagen voedingsstoffen worden vastgehouden in het voedselsysteem. Er wordt rekening gehouden met het opbrengend vermogen van de bodem. Door zuinig om te gaan met schaarse grondstoffen en minder biomassa te verspillen, hoeven minder voedingsstoffen van elders te worden aangevoerd in de vorm van bijvoorbeeld kunstmest en geïmporteerd veevoer. De beschikbaarheid van circulaire grondstoffen bepaalt daarmee de productiecapaciteit en de mogelijkheden voor consumptie die daaruit voortvloeien.

Boeren houden bij hun activiteiten rekening met de draagkracht van het ecosysteem en nemen de bodem, waterkwaliteit- en beschikbaarheid en biodiversiteit als uitgangspunt voor de productie. Ze hebben de kringloop van hun eigen bedrijf zoveel mogelijk gesloten, maar werken ook regionaal samen met andere typen landbouw, zoals akkerbouw in bijvoorbeeld Flevoland voor de afzet van mest. Er wordt optimaal gebruik gemaakt van stikstofbindende gewassen. Reststromen uit de voedingsmiddelenindustrie en van inwoners van de provincie, en maaisel uit natuurgebieden worden weer in het landbouwsysteem ingebracht om kringlopen te sluiten. Overheden hebben zich ingezet om beperkende regelgeving uit de jaren twintig hierop aan te passen. Ook zijn er technieken ontwikkeld om slib uit waterzuiveringsinstallaties veilig te maken voor toepassing in de landbouw.

Natuurinclusieve landbouw

Definitie natuurinclusieve landbouw[5]

Natuurinclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw die optimaal gebruik maakt van de natuurlijke omgeving en die deze integreert in de bedrijfsvoering. Natuurinclusieve landbouw bestaat uit drie dimensies:

- het verminderen van impact door ongewenste emissies op de natuur ('sparen')
- het inzetten van natuurlijke processen als alternatief voor externe inputs zoals kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen ('benutten')
- het zorgen voor natuur en biodiversiteit en landschap door het nemen van maatregelen gericht op specifieke soorten of landschapselementen ('verrijken').

In 2050 wordt samengewerkt met de natuur waarbij een weerbaarder systeem ontstaat dat minder gevoelig is voor de uitdagingen van het klimaat en voor plagen. Boeren zetten zich in om het productieniveau op peil te houden met minder of geen gebruik van chemische middelen, al worden de opbrengsten van begin jaren twintig meestal niet gehaald. Dit doen zij onder andere door strokenteelt, slimme gewascombinaties en -rotaties, andere grascombinaties en meer diversiteit aan

[4] Gebaseerd op de definitie van de WUR op: "Kringlooplandbouw: een nieuw perspectief voor de Nederlandse landbouw"
[5] Gebaseerd op de definities van Erisman et al 2014, Van Doorn et al. 2016 en Smits et al 2020

(koeien)rassen. In de veengebieden met voldoende drooglegging is veel permanent kruidenrijk grasland te vinden.

Naast het gebruik maken van de natuur voor het productieproces wordt er op de bedrijven ruimte geboden voor biodiversiteit, bijvoorbeeld op de erven, in houtwallen, kruidenrijke graslanden en ecologisch beheerde oevers. Zowel het aantal soorten als aantallen planten en dieren binnen een soort nemen toe.

Natuur en cultuurhistorisch landschap

Natuur en landbouw zijn in 2050 sterk verweven. In plaats van een duidelijke scheiding tussen natuur, stad en platteland, is er een toegankelijk landschap ontstaan met veel biodiversiteit. In 2050 bloeien de vijf karakteristieke landschappen in de provincie. De veenweidengebieden van het Groene Hart en Eemland met vergezichten en weidevogels. De Kromme Rijnstreek en Gelderse Vallei met smalle weggetjes tussen grasland en bosjes door waar weilanden en akkers worden afgewisseld met rivieren, boomgaarden en bos. De Utrechtse Heuvelrug, met echte bos- en heidebeleving en prachtige landgoederen. Natuur, landbouwgrond en bebouwing wisselen elkaar af. Iedereen is omringd door groen, ook mensen die in het stadse wonen. De inwoners voel zich verbonden met hun woonomgeving door de aandacht voor de verhalen en zichtbare cultuurhistorie in de landschappen.

In het landschap is zogenaamde strokenteelt en agroforestry te zien. De percelen worden op de zandgronden omringd door de kenmerkende houtwallen. In de veenweidengebieden zijn er veel natuurvriendelijke slootkanten en zijn er kruidenrijke graslanden waar koeien veel buiten te vinden zijn. De groenblauwe dooradering en afwisseling in het landschap maakt het aantrekkelijk en herkenbaar voor elk van de vijf typerende Utrechtse landschappen. Daarnaast zorgen deze landschapselementen voor natuurlijke buffers en verweving van natuur en landbouwgrond. Samen met de meer natuurinclusieve landbouwmethoden zorgt dat voor een toename van biodiversiteit, met name voor insecten en vogels, en voor een gezonde bodem met veel leven.

Natuurgebieden zonder landbouw en met haar eigen intrinsieke waarde, worden beschermd door een zone eromheen waar verwevenheid met landbouw is. De landbouw in deze zone heeft geen negatieve impact op de natuur, de lucht- en waterkwaliteit.

Voedsel

Er is in 2050 een verschuiving opgetreden van de wereldmarkt naar Europese, nationale, regionale en lokale markten met kortere ketens. Die verschuiving kwam voort uit de politieke wens om zelfvoorzienend te zijn en eigen grondstoffen zeker te stellen. De verschuiving naar meer lokale markten komt ook voort uit de wensen van consumenten.

Nederland exporteert in 2050 primaire en verwerkte producten voornamelijk naar de ons omringende landen. Als het gaat om de export van uitgangsmateriaal, zaadveredeling, maar ook kennis en technologie op het gebied van duurzame landbouw en voedselproductie is Nederland een van de wereldspelers. Utrecht heeft geprofiteerd van de nabijheid van de universiteiten in Wageningen en Utrecht bij de ontwikkeling van nieuwe technologieën en overdracht van kennis.

Consumenten eten liever voedsel uit Nederland en uit de buurt dan van ver weg geïmporteerd. Op labels is duidelijk te zien dat een product uit de buurt of Nederland komt. Een duurzaam en gezond dieet wordt heel belangrijk gevonden en dit wordt sterk gestimuleerd door de overheid. Er wordt zo min mogelijk bespoten met chemische bestrijdingsmiddelen. Men eet zo min mogelijk bewerkt voedsel, minder vlees en meer groenten en fruit.

Precisiefermentatie heeft gezorgd voor goedkopere producten als melk en vlees doordat er efficiënt met grondstoffen wordt omgegaan en er veel minder landbouwgrond en geen dieren nodig zijn. Er blijft daarnaast een markt bestaan voor duurdere, dierlijke melk- en vleesproducten met een verhaal van de lokale boer en het landschap waar dit geproduceerd is. Het betreft een eetcultuur waar veel mensen graag extra voor betalen.

Door klimaatverandering en omdat externe kosten in de prijs worden meegerekend, is de prijs van voedingsmiddelen gestegen. Dierlijke producten zijn duurder geworden ten opzichte van plantaardige producten. De overheid zet zich ervoor in dat iedereen, ook mensen met een kleinere portemonnee, toegang heeft tot een gevarieerd en gezond dieet. Daarmee bespaart de overheid op kosten voor gezondheidszorg.

Korte ketens, kringlooplandbouw, hogere voedselprijzen en kunstmatige intelligentie hebben ervoor gezorgd dat er nauwelijks nog sprake is van voedselverspilling. Kunstmatige intelligentie heeft geholpen bij zeer efficiënte en op maat ingerichte ketens. Bewaartechnieken zijn verbeterd en mede daardoor wordt ook in de huishoudens nog nauwelijks (kostbaar) voedsel verspild.

Dierenwelzijn

In 2050 is een dierwaardige veehouderij heel vanzelfsprekend. Huisvesting is op de behoeftes van de dieren afgestemd, waarover steeds meer kennis beschikbaar komt. Innovaties helpen bij het verbeteren van de gezondheid en het welzijn van de dieren. Sensoren waar de dieren geen last van ondervinden monitoren het welzijn van de dieren.

Klimaat

De impact van de landbouw op het klimaat is sterk verminderd door de reductie van de uitstoot van broeikasgassen en duurzame koolstofvastlegging in bijvoorbeeld de bodem en producten zoals bouwmaterialen. De sector als geheel is klimaatneutraal geworden.

Om ervoor te zorgen dat de effecten van klimaatverandering beperkt blijven, is ingezet op klimaatbestendige landbouw en zijn er maatregelen in het landschap genomen voor waterberging en voor piekbelasting en buffers voor droge periodes. Dit is ook de waterkwaliteit ten goede gekomen. In 2050 is er veel aandacht voor een gezonde, levende bodem dat een weerbaar systeem vormt tegen weersextremen en tegen uitspoeling van nutriënten.

Op sommige plekken zorgde klimaatverandering voor nieuwe kansen en mogelijkheden, bijvoorbeeld voor nieuwe gewassen. Op andere plekken zorgde de klimaatverandering ervoor dat landbouw veel moeilijker werd. In de veengebieden is op veel plaatsen de grondwaterstand verhoogd. Daardoor was er minder waterberging in deze gebieden mogelijk en zijn er waterbergingsgebieden aangewezen voor opvang van piekbuien. Ondernemers hebben innovatieve oplossingen gevonden om met de hoge grondwaterstanden en natte gebieden om te gaan.

Hoe ziet het gewenste toekomstige bedrijfsmodel er uit?

Het gewenste toekomstige landbouwsysteem gaat uit van het duurzaam opbrengend vermogen van de grond zelf en van reststromen. Duurzaam betekent dat de grond niet wordt uitgeput, en dat gestreefd wordt naar gezonde biologische, fysische en chemische evenwichten in de bodem door korte kringlopen en grotere diversiteit aan teelten in tijd en ruimte. Dat sluit aan op de gedachte van de kringlooplandbouw. Duurzaam betekent ook dat het landbouwsysteem niet het bodem- en watersysteem en de biodiversiteit elders aantast.

Er is ruimte voor agrarische ondernemers om binnen deze grenzen het type bedrijfsvoering te kiezen dat bij hun visie en bij de omgeving past.

In de gewenste toekomst is voedselproductie niet meer tegengesteld aan een gezonde leefomgeving, maar juist onlosmakelijk daarmee verbonden. Boeren zetten hun grond optimaal als productiefactor in met zo min mogelijk gebruik van externe inputs en zonder verlies aan bodemkwaliteit.

Om dat te bereiken moet de dominantie van de externe inputs in de landbouwproductie worden teruggedrongen. Probleem daarbij is dat het huidige verdienmodel in de landbouw daar niet toereikend voor is. Minder externe inputs, zoals veevoer, kunstmest, pesticiden en medicijnen kunnen leiden tot een afname van het productievermogen. Hoe kunnen we zorgen dat boeren bij een natuurvriendelijker bedrijfsvoering toch een fatsoenlijke boterham verdienen? Daarvoor is een verschuiving naar nieuwe of andere verdienmodellen nodig. Daarvoor is geen panklaar recept, noch een eenduidige oplossing. De mate waarin en de wijze waarop de externe inputs kunnen worden teruggedrongen is namelijk ook afhankelijk van het soort bedrijf, het type gebied, de bodemgesteldheid etc.

De huidige situatie

Het huidige, overheersende agrarische bedrijfsmodel in Nederland
Nederland kent een landbouw- en voedselsysteem dat zeer concurrerend is op de wereldmarkten. Wij produceren hoogwaardig en goedkoop voedsel voor de wereldmarkt. Nederland heeft die positie mede te danken aan natuurlijke voordelen zoals een zeer gunstig klimaat voor landbouw, veel vruchtbare (klei) gronden en een vlak – en dus makkelijk te bebouwen – landschap. Bovendien kunnen door de ligging relatief goedkoop grote hoeveelheden voer uit andere delen van de wereld worden geïmporteerd (m.n. Zuid-Amerika).

De Nederlandse boeren hebben (ongeveer vanaf de Tweede Wereldoorlog) zich erop gericht om met gespecialiseerde teelten zoveel mogelijk te produceren tegen zo laag mogelijke kosten. Dat heeft geleid tot zeer hoge opbrengsten per hectare grond of per dier in vergelijking met andere landen.

Dit agrarisch bedrijfsmodel is afhankelijk van vier externe invoerstromen. Ten eerste: omdat het Nederlandse areaal onvoldoende veevoer kan produceren voor het grote aantal dieren dat in Nederland gehouden wordt, wordt veevoer geïmporteerd. Ten tweede: voor de hoge landbouwproductie wordt kunstmest toegevoegd. Ten derde: om ziekten te voorkomen of de baas te blijven in de gespecialiseerde monoculturen, worden pesticiden en medicijnen gebruikt. Tenslotte worden fossiele brandstoffen gebruikt voor het transport in de (mondiale) logistieke ketens en voor de intense mechanisatie van de landbouw.

Door de harde concurrentie op de wereldmarkten en binnen de landbouw- en voedselketens staan de prijzen voor landbouwproducten voortdurend onder druk. Arbeidskosten en grondlasten zijn veelal veel hoger dan elders in de wereld. Met als gevolg steeds minder financiële netto opbrengsten per hectare of per dier voor de boer. Om toch een fatsoenlijke boterham te verdienen, zijn boeren gedwongen tot de vlucht voorwaarts: ze moeten steeds verder specialiseren, steeds verder intensiveren en nog groter worden. Omdat de prijs vooral op wereldschaal wordt bepaald, gaat het vooral om kostenverlaging. Daarvoor zijn telkens weer nieuwe en hoge investeringen nodig die leiden tot bedrijfseconomische lock-ins (er zijn geen alternatieve opties bij de keuze van afnemer) en pad-afhankelijkheden (keuzes die gemaakt zijn in het verleden bepalen de keuzes in het heden). Veel boeren kampen daardoor met een hoge schuldenlast waar weinig inkomsten tegenover staan.

De druk richting schaalvergroting en intensivering van de Nederlandse landbouw heeft nadelige gevolgen gehad voor de bodem-, water- en luchtkwaliteit en voor natuur en milieu in het algemeen. Als reactie daarop worden steeds meer en steeds ingrijpender milieueisen aan agrarische bedrijven gesteld. Om daaraan te voldoen moeten boeren vaak grote investeringen plegen.

En hand in eigen boezem: decennialang uitstelgedrag van de overheid heeft niet alleen de milieukwaliteit maar ook de agrarische sector uiteindelijk niet veel goeds gebracht. Door beleidsmatige 'geitenpaadjes' te bedenken, en door te vertrouwen op (toekomstige) technologische innovaties heeft de overheid boeren soms opgezadeld met onrendabele investeringen (zoals niet goed werkende emissiearme stalvloeren) en weinig toekomstperspectief.

Al met al zitten veel boeren klem. Ze zijn afhankelijk van de wereldmarkt en de ketens waarin ze opereren. Boeren verliezen daardoor aan autonomie en zelfstandigheid.

Utrecht: landbouw in een verstedelijkte provincie

Utrecht telt in 2024 1,4 miljoen inwoners. Het aantal inwoners is de afgelopen 10 jaar met ruim 10% gegroeid, harder dan in alle andere provincies. Ondanks dat Utrecht een relatief sterk verstedelijkte provincie is, speelt de landbouw een belangrijke rol in het landschap. Bijna de helft (46%) van het grondgebied van Utrecht wordt gebruik als cultuurgrond in de landbouw. Deze landbouw kenmerkt zich door:

- melkveehouderijen: de grootste grondgebruiker, met de grootste concentratie in de veenweidengebieden in het Groene Hart en Eemland;
- pluimvee- en varkenshouderijen die met name op de zandgronden van de Gelderse vallei voorkomen en
- fruitteeltbedrijven: vooral op stroomruggen in het Kromme Rijngebied, Eiland van Schalkwijk in het zuidoosten, Vijfheerenlanden en langs de Lek in de Lopikerwaard.

Daarnaast zijn in de provincie Utrecht de bedrijven relatief vaak gemengd, dus bestaand uit meerdere bedrijfstakken.

In de provincie Utrecht is door de grondgesteldheid weinig akkerbouw en tuinbouw. Doordat er weinig akkerbouw aanwezig is en juist veel grasland met (melk)vee, is het sluiten van kringlopen in de eigen provincie (de afzet van dierlijke mest) lastiger en zal regionale samenwerking met bijvoorbeeld akkerbouw in provincie Flevoland nodig zijn.

In bijlage 3 en in de 'Nulmeting sociaaleconomische situatie van het agrocomplex in de provincie Utrecht, WUR 2024', zijn meer cijfers te vinden over de landbouw in de provincie.

Aantal en grootte bedrijven

We zien de boerenstand in de provincie veranderen. In Utrecht zijn in de periode van 2015 tot 2022 300 boeren gestopt met hun bedrijf[6]. Bovendien zal in de periode tot 2030 ongeveer de helft van de boeren de pensioengerechtigde leeftijd bereiken. Door gebrek aan opvolging en perspectief zullen naar verwachting tot 2030 ongeveer 500 boeren hun bedrijf stoppen. Dat kan leiden tot weer nieuwe schaalvergroting doordat boeren de vrijgekomen gronden opkopen. De bedrijven zijn meer koeien gaan houden. Het aantal melkveebedrijven met 50 tot 100 koeien is afgenomen. Het aantal bedrijven met 100 tot 200 koeien is gestegen.

De terugloop in aantal bedrijven is in Utrecht in de periode 2016-2020 beperkt gepaard gegaan met inkrimping van areaal. In 2020 hadden de primaire agrarische bedrijven ruim 70 duizend hectare in gebruik (700 hectare minder dan in 2016). De gemiddelde bedrijfsoppervlakte (30 hectare) blijft in Utrecht in 2020 ruim 5 hectare achter bij die in de rest van Nederland. Vooral melkveehouders hebben met gemiddeld 49 hectare een kleinere oppervlakte cultuurgrond dan landelijk (59 hectare). Tussen 2016 en 2020 nam de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in Utrecht toe met gemiddeld ruim 1% per jaar (landelijk ruim 1,5%)[7].

[6] Bron: Landbouwstructuur en verkavelingsanalyse provincie Utrecht. Kadaster en WUR, 2022
[7] Bron: Landbouwstructuur en verkavelingsanalyse provincie Utrecht. Kadaster en WUR, 2022

Figuur 1: Aantal land- en tuinbouwbedrijven in de provincie Utrecht

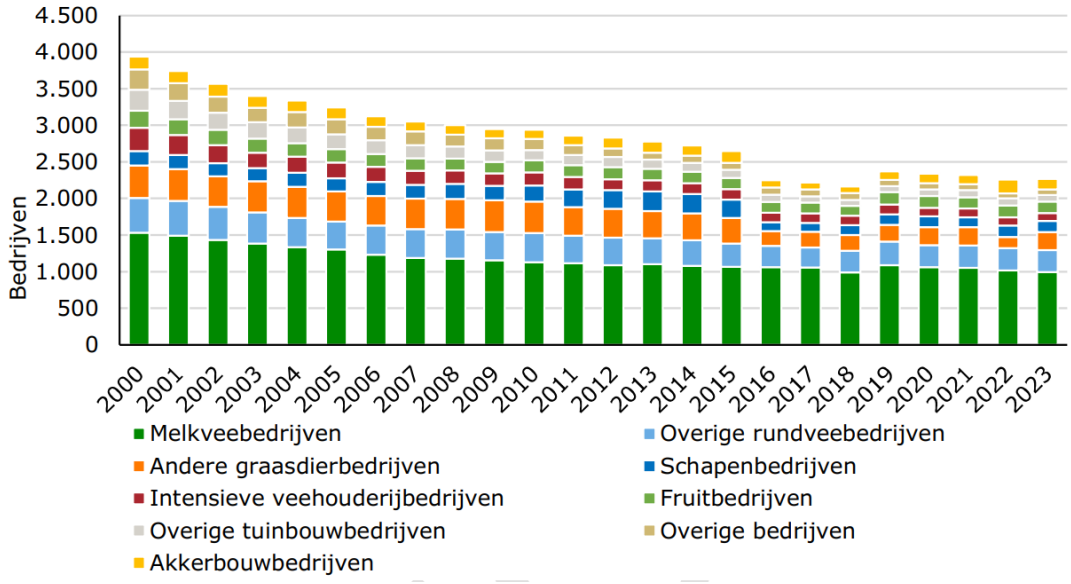

Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking Wageningen Economic Research.

De kleine toename van 205 bedrijven in 2019 ten opzichte van 2018 wordt verklaard doordat gemeente Vijfheerenlanden aan de provincie is toegevoegd.

Figuur 2: Areaal cultuurgrond naar gewasgroep in de provincie Utrecht

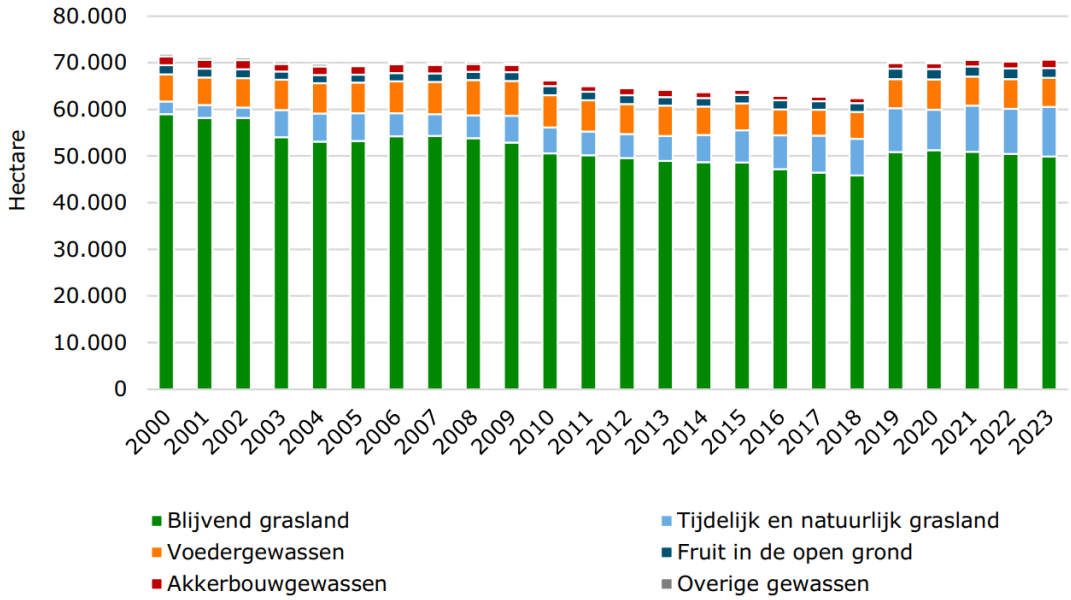

Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking Wageningen Economic Research.

Het grootste deel van het areaal cultuurgrond in Utrecht bestaat uit blijvend grasland (figuur 2). In 2023 is er in de provincie Utrecht bijna 50.000 hectare blijvend grasland. Daarnaast is er ruim 10.000 hectare tijdelijk (grasland wordt elke 4 tot 5 jaar omgeploegd) en natuurlijk (opbrengst minder dan 5

ton droge stof /ha/jaar) grasland. Voedergewassen, voornamelijk snijmais, is qua omvang de derde gewasgroep. Fruitteelt en akkerbouw beslaan beide ongeveer 2.000 hectare.

Aantallen dieren en Veedichtheid

In figuur 3 is het verloop in aantallen dieren (vier soorten) tussen 1973 en 2023 te zien. Daarbij valt vooral de grote daling in gehouden vleesvarkens tussen 1993 en 2023 op. De toename van het aantal melkkoeien tussen 2013 en 2023 is te verklaren door de toevoeging van gemeente Vijfheerenlanden aan de provincie in 2019.

Het aantal leghennen en vleeskuikens in de provincie is tussen 1973 en 1993 met respectievelijk 90 en 15% toegenomen. In 2023 werden ca 1,5 mln. leghennen en ruim 400.000 vleeskuikens gehouden.

Figuur 3: Aantal dieren per diercategorie in de veehouderij, exclusief pluimveehouderij

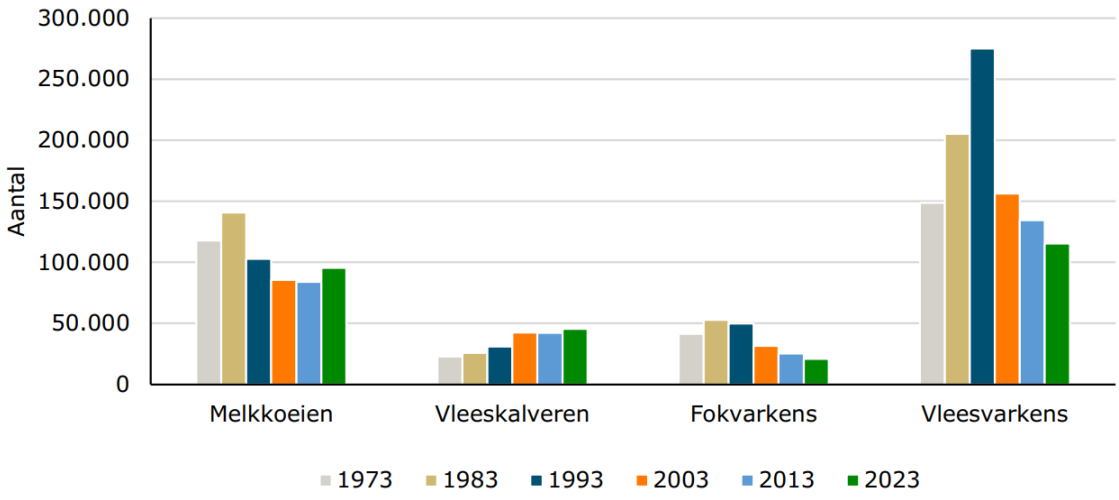

Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking Wageningen Economic Research.

Het aantal koeien op bedrijven met minder dan 50 melkkoeien neemt af van ruim 26.000 in jaar 2000 naar iets meer dan 6.000 in het jaar 2023. In 2023 waren de meeste koeien te vinden op bedrijven met 50 tot 100 melkkoeien. Het aantal melkkoeien op bedrijven met 250 melkkoeien of meer stijgt tussen 2000 en 2023 van iets meer dan 500 naar ruim 7.000 melkkoeien.

In Utrecht is de melkveehouderij gemiddeld intensief. De gemiddelde intensiteit op de melkveebedrijven in Nederland is 2,13 grootvee eenheid (GVE) per hectare. De gespecialiseerde melkveebedrijven in Utrecht zitten hier met 2,19 GVE/ha gemiddeld iets boven[8]. In Oost Utrecht is de melkveehouderij intensiever dan in west. Het gros van de hokdierbedrijven bevindt zich in de Gelderse Vallei. Aangezien er in Utrecht weinig akkerbouw plaatsvindt, is het in deze provincie lastiger om mest af te zetten dan elders in Nederland.

Economie en werkgelegenheid

In provincie Utrecht is de economische betekenis van de landbouwsector relatief klein ten opzichte van Nederland. Relatief gezien heeft de Utrechtse (primaire) landbouwsector zelfs de kleinste (financiële) toegevoegde waarde t.o.v. Bruto Regionaal Product (BRP) van alle provincies. Dit is niet

[8] *Verdiepende landbouwanalyse, Connecting Agri & Food en DLV, 2023*

verrassend, gezien het gegeven dat de Utrechtse economie grotendeels draait rondom de dienstensectoren. Op het niveau van de regio's binnen de provincie Utrecht heeft Utrecht-West (het Veenweidegebied van het Utrechts Groene Hart) relatief gezien de grootste primaire landbouwsector. De financiële toegevoegde waarde is hier relatief het grootst. Verder is de financieel-economische bijdrage van de landbouw opvallend (maar niet heel verrassend) laag in stadsgewest Utrecht .

In de provincie Utrecht werkten in 2022 ongeveer 8.180 mensen in de primaire landbouw. Dit is een goede 1,0% van de totale Utrechtse werkgelegenheid (Bron: Provinciaal Arbeidsplaatsen Register). De relatieve werkgelegenheid in de landbouw ligt hiermee lager dan in de rest van Nederland waar deze zo'n 2,1% (CBS, 2021) bedraagt. Van deze Utrechtse landbouwbanen zit 60% in de veeteelt (waarvan weer ruim twee derde in de melkveehouderij zit). Iets meer dan een op de drie landbouwbanen is te vinden in de fruitteelt (35%). Verder zit een klein deel van de werkgelegenheid in de sierteelt of bij bedrijven die akkerbouw/fruitteelt en veeteelt combineren.

De landbouwbanen zijn niet gelijk verspreid over de provincie. In bepaalde regio's speelt de (primaire) landbouw een significant grotere rol. In het westen van de provincie ligt de relatieve werkgelegenheid in de landbouw het hoogst, vooral in Lopik (10,4%) en Oudewater (8,0%) zijn er relatief veel landbouwbanen. Deze gemeenten liggen in het Veenweidegebied in het Utrechtse Groene Hart. De relatieve werkgelegenheid ligt ook significant hoger in Renswoude (5,9%, Utrechtse deel Gelderse Vallei) en in Wijk bij Duurstede (5,1%, Kromme Rijnstreek). Het is verder niet verrassend dat de landbouw een significant kleinere rol speelt in de stedelijke gebieden rondom Utrecht en Amersfoort.

Verbredingsactiviteiten Utrechtse landbouw

Boeren met verbredingsactiviteiten ondernemen naast hun agrarische activiteiten ook andere, aanvullende bedrijfsactiviteiten. Verbredingsactiviteiten spelen een belangrijke rol op de bedrijven in Utrecht. In 2023 voerden 1.494 bedrijven in de provincie één of meer verbredingsactiviteiten uit, oftewel 66% van het totaal aantal bedrijven. Landelijk is dit percentage met 43% aanzienlijk lager. In Utrecht was in de periode 2016-2023 sprake van een sterke stijging in het aantal bedrijven met verbreding (+600 bedrijven). Bijna 16% van alle bedrijven, in totaal 373 bedrijven, zet (een deel van hun) producten af via een korte keten, oftewel via geen of één schakel tussen de producent en de consument[9]. Verkoop in de korte keten is tussen 2017 en 2023 met 45% gegroeid. Het aantal bedrijven met korte keten is het hoogst bij de melkveebedrijven gevolgd door de fruitbedrijven. Verder nam het aantal bedrijven met agrarisch natuurbeheer en stalling van goederen en dieren toe. Natuurbeheer is de meest voorkomende activiteit: 38% van de boeren doet aan natuurbeheer.

Bij 9% van de Utrechtse boeren zorgen verbredingsactiviteiten voor meer dan de helft van de totale omzet.

Naast het traditionele agrarische familiebedrijf zien we een trend van nieuwe ondernemers die zich bezighouden met coöperatieve, duurzame voedselproductie. Het concept Herenboeren (een coöperatie van burgers die 1 tot 3 agrariërs in loondienst heeft) is hiervan een voorbeeld. In 2024 zijn dat er 21 (en 35 in ontwikkeling) met 9000 betrokken burgers. Men heeft de ambitie om in 2030 te groeien naar 275 bedrijven in Nederland. Er zijn ook ander voorbeelden, zoals (vaak jonge) mensen die een voedselbos aanleggen.

[9] Bron: Omvang vraag en aanbod lokale producten in de provincie Utrecht, mei 2022.

Agrarisch natuur- en landschapsbeheer

In Utrecht zijn 7 agrarische collectieven actief die subsidie ontvangen voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb). De meeste toegepaste beheermaatregel is die van open grasland met weidevogelbeheer. In 2023 beheerden de collectieven hiervan samen 9.222 hectare. Deze gebieden liggen aan de westkant van de provincie en in Eemland. Wat betreft de zogenaamde 'dooradering' (onderhoud aan landschapselementen als hagen, knotwilgen en poelen of bijvoorbeeld specifieke maatregelen voor de zwarte stern of andere soorten) was in 2023 1.650 hectare in beheer. In de categorie water (sloten en slootoevers, met als doel verbeteren van de waterkwaliteit) was 764 ha in beheer. Nieuw is de categorie klimaat, waarbij het vooral gaat om het vastleggen van CO_2 in nieuwe of jonge houtige landschapselementen.

Het areaal onder ANLb is tussen 2020 en 2023 gestegen en er is interesse om uit te breiden als er meer budget beschikbaar komt.

Biologische landbouw

In de biologische landbouw worden er bij de productie geen kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen toegepast. Een deel van de Utrechtse boeren doet al aan biologische landbouw, en het aantal boeren met een biologische bedrijfsvoering is groeiende in de provincie Utrecht.

Waar er in 2016 nog 86 boeren aan biologische landbouw deden, was dit aantal in 2023 gegroeid naar 131 bedrijven op een areaal van 4.531 ha. Dit betekent dat het percentage Utrechtse boeren dat biologisch werkt tussen 2016 en 2023 is gegroeid van 3,4% naar 5,8%. Het aandeel biologische boeren in 2023 lag hiermee hoger dan het landelijk gemiddelde van 3,9%. Overigens is landelijk het areaal dat biologisch in gebruik was in 2023 gestegen tot 4,4 % van het totale landbouwareaal. In Utrecht betrof dat in 2023 6,4%. In Utrecht bestaat dat voor 98% uit grasland. Als we kijken naar het aantal gehouden dieren in de provincie, dan werd in 2023 20% van de dieren (5,6 % van de melkkoeien) op biologische wijze gehouden, door 6% van de Utrechtse bedrijven. In de rest van Nederland is dat 4,3% van de gehouden dieren door 4,1% van de bedrijven. Vooral veel kippen in Utrecht worden op biologische wijze gehouden.

Het areaal aan biologische geteelde gewassen (inclusief grasland), is voor het grootste deel in gebruik door melkvee- en overige graasdierbedrijven. Bijna twee derde van het biologische teeltareaal bevindt zich in Utrecht-West.

Effecten op de leefomgeving

De landbouw heeft in de provincie een grote maatschappelijke waarde als beheerder van de zeer gevarieerde en gewaardeerde agrarische landschappen, het bieden van mogelijkheden voor recreatie, bewegen en zorg en als voedselproducent. De provincie heeft belangrijke weidevogelgebieden, zoals Eemland. Boeren, agrarische collectieven, natuurorganisaties en vrijwilligers werken samen daar hard aan.

Naast deze positieve bijdragen van de landbouw, zijn er mede door het intensieve landgebruik knelpunten ontstaan in het milieu, gezondheid van mens en dier en de natuur. Het is goed te melden dat er op vlakken al grote milieu-inspanningen verricht zijn door de agrarische sector, maar vaak hebben we ook te maken met een erfenis uit het verleden die niet eenvoudig of snel op te lossen is. Daarbij komen er nieuwe problemen in zicht, zoals Per- en polyfluoralkylstoffen (PFAS) in het milieu. Hieronder een opsomming van deze negatieve effecten:

- Verlies aan biodiversiteit: afname van aantallen soorten planten en dieren, maar ook een afname van aantallen binnen soorten. Dit heeft te maken met verschillende oorzaken zoals hoge stikstofdepositie, verdroging, verlies van leefgebied en verminderde dynamiek in het systeem. Emissies vanuit de landbouw en optimalisatie van de productie hebben ook in het agrarisch gebied van Utrecht tot een achteruitgang van flora en fauna geleid. Wel zijn er in de provincie Utrecht de afgelopen jaren op onderdelen ook positieve resultaten geboekt. Bijvoorbeeld met het weidevogelbeheer.

- Nutriënten overschotten: Een teveel aan zowel stikstof als fosfor heeft een schadelijke werking op de ecosystemen waar de stoffen in terechtkomen. Kritische depositiewaarden voor stikstof worden op veel plekken in de natuur overschreden. Dat betekent dat de landbouw, samen met andere bronnen zoals verkeer, zoveel stikstof aanvoert naar de natuur dat het risico bestaat dat natuurgebieden blijvend worden aangetast. Ook de waterkwaliteit (Kaderrichtlijn Water) wordt op plaatsen negatief beïnvloed doordat een overschot aan nutriënten uit de bodem spoelt en in het water terecht komt[10].

- Gewasbeschermingsmiddelen: Deze kunnen schadelijk zijn voor mensen, planten en dieren waartegen het middel niet is bedoeld, maar die er toch mee in aanraking komen. Zo kunnen schadelijke stoffen in het water terecht komen door verwaaiing van de spuitnevel of uitspoeling van de bodem. Hoewel er de laatste 20 jaar een afname is van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, worden er meer middelen met een hogere toxiciteit gebruikt. Pesticiden hebben mede voor een significant verlies aan biodiversiteit en insectenpopulaties in Europa gezorgd[11]. Er leven in Nederland zorgen bij omwonenden van gebieden waar gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt over bijvoorbeeld de ziekte van Parkinson. Ook PFAS in gewasbeschermingsmiddelen leidt tot zorgen voor bijvoorbeeld de drinkwatervoorziening op langere termijn.

- Luchtkwaliteit: Fijn stof veroorzaakt volgens de Gezondheidsraad (2018) schadelijke effecten op de longen (zoals verminderde longfunctie en longkanker), hart- en vaatziekten en vroegtijdige sterfte. Ook te veel stikstofoxiden en ammoniak zijn schadelijk voor de gezondheid van mensen. Landbouw is, na verkeer en vervoer, de tweede grootste bron van emissie van fijn stof[12]. De grootste bijdrage aan de emissie van primair fijnstof levert de pluimveehouderij, gevolgd door varkenshouderij, melkrundveebedrijf, kalverhouderij en vleesveebedrijf[13].

- Zoönosen: Het risico dat ziektes tussen diersoorten en van dier op mens overspringen neemt toe als er veel dieren dicht bij elkaar worden gehouden. In de provincie Utrecht zijn intensieve veehouderijbedrijven veelal te vinden in de Gelderse Vallei. In Landbouwontwikkelingsgebied (een aangewezen gebied tussen Woudenberg en Veenendaal – Omgevingsvisie provincie Utrecht) is in de provincie doorgroei van niet-grondgebonden bedrijven naar een bouwperceel van 2,5 hectare onder voorwaarden (verbetering van de volksgezondheid en dierenwelzijn, vermindering van milieubelasting en goede landschappelijke inpassing) mogelijk. Vestiging en uitbreiding van geitenhouderij zijn momenteel niet toegestaan. De uitkomst van lopend onderzoek naar gezondheidseffecten wordt hiervoor afgewacht.

- Klimaat: Ongeveer 15% van de uitstoot van broeikasgassen in Nederland in 2022 is afkomstig uit de landbouw. De grootste uitstoot komt van industrie en mobiliteit. Methaan (CH_4) is de

[10] Bron: Special Staat van Utrecht (2023). Kennismaken met de wateropgaven in de Provincie Utrecht
[11] Bron: How pesticides impact human health and ecosystems in Europe — European Environment Agency
[12] Bronnen per component van luchtverontreiniging | RIVM
[13] Bron: RIVM Fijn stof emissies door veehouderij

belangrijkste bron van uitstoot van broeikasgassen uit de landbouw. Ruim driekwart van de Nederlandse methaanuitstoot komt uit de landbouw.

Voor een uitgebreidere beschrijving van deze knelpunten verwijzen we naar bijlage 4 (Effecten landbouw op de leefomgeving) en naar het rapport de Staat van Landbouw, Natuur en Voedsel, editie 2023[14].

Voedselzekerheid

De wereldwijde voedselproductie moet tegen 2050 verdubbelen om tegemoet te komen aan de bevolkingsgroei en veranderende voedingsgewoonten. Daarnaast kampen boeren met de gevolgen van de klimaatverandering op de biodiversiteit en de bodem- en waterkwaliteit, en moeten ze voldoen aan de eisen van de wereldmarkt. Dit alles is ook van invloed op de Utrechtse boer en om die reden worden de onderwerpen voedselzekerheid en zelfvoorzienendheid op grotere schaal dan de Utrechtse geschetst. De benodigde transitie naar een meer plantaardig dieet wordt later beschreven onder 'Voedsel: eetpatroon en innovatie'.

De Wereldgezondheidsorganisatie berekent voedselzekerheid op basis van niveau van graanproductie. Graan draagt voor 80% bij aan de calorieën die we eten, ofwel direct als graanproduct, ofwel omgezet in vlees- en zuivelproducten die we eten. Echter, de landen met de hoogste opbrengsten per hectare, zoals veel landen in Europa, de Verenigde Arabische Emiraten en de Verenigde Staten, produceren samen 25% van de wereldproductie van graan. Zij voeden dus niet de wereld. De armste landen met lage opbrengsten produceren samen 30% van de wereldproductie. Hun populaties groeien echter hard. De producties moeten daar stijgen waar het voedsel nodig is.

Voedselzekerheid is niet alleen een vraagstuk over productie, maar vooral ook van verdeling en van koopkracht. In de westerse wereld wordt 30% meer voedsel geconsumeerd dan nodig, met negatieve gevolgen voor de gezondheid. Daarnaast gooien we 20 tot 40% van ons voedsel weg en gebruiken

[14] Bron: Staat van Landbouw, Natuur en Voedsel, editie 2023.

we een groot areaal voor de productie van veevoer. Politieke stabiliteit, goed functionerende overheden en koopkracht zijn ook belangrijke factoren voor voedselzekerheid.

Zelfvoorziening in Nederland en de EU

Als we kijken naar de zelfvoorzieningsgraad[15] van agrarische productie in Nederland en de EU, zien we het volgende beeld[16]. Wat betreft akkerbouw is Nederland meer dan zelfvoorzienend in aardappelen en suiker (maar de EU als geheel is dat niet), maar voor granen niet.

Nederland is voor rundvlees niet zelfvoorzienend, maar de totale EU wel. Dit betekent dat Nederland, om aan de binnenlandse vraag te kunnen voldoen, rundvlees moet importeren. Omdat kalfsvlees in Nederland nauwelijks wordt geconsumeerd, en er wel veel kalfsvlees wordt geproduceerd (factor 10 meer dan consumptie), wordt er veel geëxporteerd en is Nederland daarmee meer dan zelfvoorzienend. Nederland is ook voor varkensvlees (300%), pluimveevlees (158%) en schapenvlees (102%) meer dan zelfvoorzienend. Ook de totale EU is zelfvoorzienend voor varkens- en pluimveevlees.

Nederland is voor de meeste zuivelproducten, met uitzondering van melkproducten en magere melkpoeder, meer dan zelfvoorzienend. Zo produceert Nederland tweemaal zoveel kaas, bijna driemaal zoveel boter en zelfs meer dan viermaal zoveel volle melkpoeder als de binnenlandse consumptie. Ook voor de EU geldt een zelfvoorzieningsgraad van meer dan 100% voor alle zuivelproducten. Dit betekent dat de EU voor alle zuivelproducten een netto exporteur is. De zelfvoorzieningsgraad van eieren ligt in zowel Nederland (272%) als in de totale EU (105%) boven de 100%.

Van alle melk die we in Nederland verwerken, blijft ongeveer 35% in Nederland en is bijna twee derde bestemd voor de export. Europa is daarbij de grootste afzetmarkt. In totaal blijft naar schatting ongeveer 75% van alle melk die in Nederland wordt verwerkt in Europa.

Door klimaatverandering kan een verschuiving optreden in teelten wereldwijd en in de EU. Zo kan bijvoorbeeld verwoestijning in Zuid-Europa leiden tot productieverlies, wat een extra druk kan leggen op de vraag naar deze producten elders uit Europa, en ook uit Nederland. De Wereldvoedselorganisatie roept op om de verduurzaming van de landbouw in de EU te combineren met het op peil houden van de landbouwproductie.

Voedsel: eetpatroon en innovaties

In het voedselsysteem staan het produceren van voedsel en de functies die voedsel heeft centraal. De belangrijkste functie van voedsel is om het lichaam van voldoende energie en voedingstoffen te voorzien. Wat betreft gezondheid is er echter sprake van een mondiale en ook landelijke obesitas-epidemie. Op dit moment heeft 50% van de Nederlandse volwassenen overgewicht. Naar verwachting stijgt dit in 2040 naar maar liefst 62% overgewicht door autonome ontwikkelingen, dus zonder grootschalige veranderingen en interventies in het voedselsysteem en voedselomgeving. Redenen hiervoor zijn te weinig beweging en het consumeren van ongezond voedsel.

[15] De zelfvoorzieningsgraad wordt hier gedefinieerd als een percentage dat aangeeft hoeveel van de eigen agrarische productie in het land zelf wordt gebruikt. Wanneer er netto geëxporteerd wordt is een land voor dat product zelfvoorzienend. Omgekeerd is een land bij netto import van een product niet zelfvoorzienend.
[16] Bron: Staat van de Landbouw, natuur en voedsel 2023.

Naar meer plantaardig voedsel in het dieet

Vleesproductie neemt een groot beslag op landgebruik (door de teelt van veevoer) en zorgt voor negatieve effecten op klimaat en de biodiversiteit. Daarnaast is door het consumeren van veel dierlijke eiwitten de voeding niet in balans[17]. In Nederland krijgen de meeste mensen genoeg eiwit binnen en de meeste mensen eten zelfs meer eiwit dan nodig is. Het inzetten op meer consumptie van plantaardig voedsel is een van de onderdelen van de Nationale Eiwitstrategie (NES) [18]. De NES heeft als doel om de komende 5 tot 10 jaar de zelfvoorzieningsgraad van nieuwe en plantaardige eiwitten te vergroten, op een duurzame manier die bijdraagt aan de gezondheid van mens, dier en natuurlijke omgeving.

Onderzoek "vleesconsumptie per hoofd van de bevolking in Nederland, 2005-2022"[19], toont aan dat het vleesverbruik afneemt. In 2022 kwam dit neer op 75 kg (karkasgewicht), het laagste verbruik sinds 2005. Toch wordt er in Nederland nog steeds meer vlees geconsumeerd dan volgens de Schijf van Vijf van het Voedingscentrum wenselijk is. Om dit in verhouding te plaatsen, in 1950 kwam de vleesconsumptie uit op 35 kg per persoon per jaar. Volgens de Vegamonitor en uit een ander onderzoek komt naar voren dat bijna de helft van de Nederlanders vindt dat elke dag vlees eten niet van deze tijd is en dat 75% van de Nederlanders minder vlees wil eten en plantaardige eiwitten wil consumeren. Het bovenstaande laat een trendbreuk zien waarbij de vleesconsumptie niet meer groeit en het bewustzijn over vlees eten toeneemt.

Menu voor de toekomst

Het EAT-Lancet menu[20] toont aan dat het mogelijk is om in 2050 10 miljard wereldbewoners gezond en duurzaam te voeden binnen de grenzen van de aarde. Hierbinnen is een inschatting gemaakt van wat de ecologische grenzen voor de wereldwijde voedselproductie zijn. Hiervoor dient er meer voedsel per hectare geproduceerd te worden, dient er minder voedsel verspild te worden en moeten we ook anders gaan eten: meer plantaardig. Nu is de verhouding grofweg dat we 57% dierlijke eiwitten consumeren en 43% plantaardig. Het EAT-lancet menu is een plantaardig dieet dat voornamelijk bestaat uit groenten, fruit, peulvruchten, noten en volkoren granen en af en toe aangevuld kan worden met vlees, vis en/of zuivel. Dit komt neer op 3 keer per week vlees, 2 keer vis, 2 eieren en dagelijks bijna 2 porties zuivel. Voorwaarde is dan wel dat deze dierlijke producten duurzaam geproduceerd zijn. Indien kweekvlees op een duurzame manier geproduceerd kan worden, of eiwitten door middel van precisiefermentatie (zie verderop onder Alternatieve eiwitbronnen), dan heeft dat ook een positieve bijdrage.

Voedselverspilling

Het voedsel dat nu verloren gaat (ongeveer een derde van het geproduceerde voedsel) is verantwoordelijk voor de uitstoot van 8% van alle broeikasgassen. Daaronder valt al het verlies dat plaatsvindt van productie tot en met aankoop door de consument. Een groot deel van het voedsel dat wordt verspild vindt plaats op huishoudensniveau. Dat verspilde eten belandt ongebruikt in de afvalbak. Een deel van de verliezen van de boer tot aan de winkel wordt alsnog benut, bijvoorbeeld als veevoer of voor het maken van andere restproducten in de levensmiddelenindustrie. Vermindering van voedselverspilling is daarmee een urgente stap en kan een grote bijdrage leveren aan de transitie naar een duurzamer voedselsysteem. De Nederlandse overheid heeft zich

[17] Richtlijnen goede voeding 2015 | Advies | Gezondheidsraad
[18] LNV, Nationale Eiwitstrategie
[19] Vleesconsumptie per hoofd van de bevolking in Nederland, 2005-2022 (wur.nl)
[20] EAT-Lancet-menu: de Schijf van 2050? | Voedingscentrum

gecommitteerd aan de ambitie om de voedselverspilling in 2030 in de hele keten met 50% te verminderen ten opzichte van 2015.

Alternatieve eiwitbronnen

Naast gangbare eiwitbronnen zijn er innovaties waarmee op een alternatieve manier eiwitten geproduceerd worden met minder gebruik van fossiele energie en natuurlijke hulpbronnen en door de inzet van micro-organismen. Precisiefermentatie creëert biologisch identieke melk, kaas, eiwit en andere dierlijke eiwitten met behulp van genetisch gemanipuleerde micro-organismen die in tanks worden gefermenteerd. Daarmee worden eiwitten gereproduceerd zonder tussenkomst van vee en met minder grondgebruik voor de teelt van planten. Naast precisiefermentatie is biomassafermentatie een techniek die al veel langer wordt gebruikt. Hierbij groeit op een voedingsbodem een eiwitrijk ingrediënt dankzij micro-organismen. Bekendste voorbeeld is Quorn, een vleesvervanger die van schimmels is gemaakt. Een ander voorbeeld is de productie van micro-algen in bioreactoren. (Precisie)fermentatie is anders dan kweekvlees, waarbij met dierlijke cellen wordt gewerkt. Nederland loopt binnen de EU nu voorop met kweekvlees, want er mocht in april 2024 voor het eerst in de EU een proeverij met kweekvlees worden gehouden. Ingeschat wordt dat het nog zo'n 10 jaar duurt voor kweekvlees wordt verkocht in de supermarkten. Ook bij precisiefermentatie zal het tijd nodig hebben om dit op te schalen en regelgeving aan te passen.

Innovaties als kweekvlees en melk geproduceerd in bioreactoren kunnen in potentie ervoor zorgen dat er producten als vlees en zuivel geproduceerd worden zonder het houden en slachten van levende dieren. Belangrijke voorwaarde is dat deze innovaties zorgdragen dat de input van energie en hulpstoffen per geproduceerde hoeveelheid eiwit lager is dan de huidige dierlijke productiesystemen.

Insecten vormen ook een goede en duurzame eiwitbron. Ze hebben een betere eiwitconversie (het omzetten van voer naar eiwitten) dan koeien, varkens en kippen. Voorwaarde is wel dat het voer van de insecten daadwerkelijk reststromen betreft.

Gezonde en duurzame voedselomgeving

De voedselomgeving zijn fysieke, sociale, digitale en beleidsmatige aspecten van de omgeving om ons heen die invloed hebben op wat en hoeveel we eten. Op dit moment wordt de voedselomgeving en met name het aanbod gedomineerd door ongezonde opties. De voorgaande decennia is vooral ingezet op aanleren van een gezondere en duurzamere levensstijl, zoals communicatie en educatie over wat gezond en duurzaam voedsel is. De omgeving, waar de voedselkeuzes gemaakt worden en waar gegeten wordt, is hierbij grotendeels onaangetast gebleven waarbij er veel verleiding is om ongezond te kiezen. Om stappen te zetten naar duurzaam en gezond eetgedrag, moet de omgeving ook mee veranderen zodat het normaler wordt om te kiezen voor meer plantaardig, gezond en eerlijk en duurzaam geproduceerd voedsel. Ook een eerlijker prijsbeleid, waarmee gezond en duurzaam voedsel betaalbaar is en ongezond en niet-duurzaam geproduceerd voedsel meer belast wordt, valt hieronder.

Definitie 'echte prijzen' of 'true pricing'
Bij true pricing worden ook de verborgen kosten voor milieu, dier en mens meegeteld in de prijs van het product. Op dit moment betalen we deze verborgen kosten als maatschappij via bijvoorbeeld kosten voor waterzuivering, natuurherstel of gezondheidszorg. De bedoeling van true pricing is dat de meerprijs teruggaat naar de producenten, zodat zij kunnen investeren om tot nog duurzamere productie te komen. Daardoor worden de verborgen kosten steeds lager. Een duurzaam geproduceerd product wordt goedkoper ten opzichte van een minder duurzaam geproduceerd product.

Meer seizoensgebonden, lokaal en biologisch

Het voedsel dat momenteel geconsumeerd wordt komt vaak van ver weg en komt via een lange keten bij de consument terecht. Door vaker voor lokaal voedsel te kiezen en voor eten uit het seizoen, krijgt de boer een betere prijs, eet de consument duurzamer en neemt hierdoor ook de waardering voor voedsel toe. Het gaat hier dan wel om bijvoorbeeld producten uit de volle grond en uit onverwarmde kassen, omdat de klimaatimpact van voedsel dat geteeld is in een verwarmde kas vaak veel hoger is dan voedsel van een akker of tuinderij. Uiteindelijk is de klimaatimpact van vervoer van voedsel bij de meeste producten relatief klein ten opzichte van hoe het voedsel wordt geproduceerd. De grootste winst wat betreft klimaatimpact wordt gerealiseerd door te kiezen voor voedsel wat naast lokaal ook op een duurzame manier geproduceerd wordt. Een van de duurzame productiemethodes is biologisch, waarbij geen gebruik wordt gemaakt van kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen. Meer betrokkenheid bij voedsel vindt ook plaats bij vormen van lokale gemeenschapslandbouw (community supported agriculture). Hier vindt een samenwerking plaats tussen burgers en lokale voedselproducenten, waarmee de burgers meer verantwoordelijkheid dragen en de producent verzekerd is van afname. Het gaat hierbij om wederzijdse verantwoordelijkheid voor voedselproductie. Voorbeelden hiervan in de provincie zijn herenboeren, zelfoogsttuinen, groenteabonnementen en voedselcoöperaties.

Ambities van de Provincie Utrecht

Uit het streefbeeld komen ambities voort voor 2050 waar de provincie zich voor wil inzetten. De ambities geven aan waar de provincie aan wil bijdragen om het streefbeeld te verwezenlijken. Deze ambities zijn op 5 februari 2025 door Provinciale Staten vastgesteld via een aparte kaderstellende notitie. Tussen deze ambities en een aantal structurerende principes van het concept Utrechts Programma Landelijk Gebied is een nauwe samenhang te ontdekken. Om de ambities waar te kunnen maken, is het van belang dat diverse randvoorwaarden ingevuld worden. Bij het invullen van deze randvoorwaarden zijn verschillende partijen betrokken.

Randvoorwaarden

Aangezien veel wissels van het huidige systeem richting intensivering en schaalvergroting leiden, is een maatschappelijke verandering op meerdere fronten nodig. Maatschappelijk betekent dat maatschappelijke actoren in het landbouw- en voedselsysteem, zoals consumenten, retailers, producenten, toeleveranciers, financiers, maatschappelijke organisaties en overheden, allen moeten nastreven dat essentiële randvoorwaarden vervuld zijn om te komen tot nieuwe bedrijfsmodellen.

De maatschappelijke opdracht voor deze gezamenlijke actoren, om te komen tot nieuwe bedrijfsmodellen omvat onder meer:

- Consumenten gaan meer voor hun voeding betalen, hetzij via de kassa hetzij via belastingen die bij de boeren terechtkomen.
- Consumenten gaan meer plantaardig voedsel consumeren en minder vlees en zuivel.
- Voedselverspilling wordt teruggedrongen.
- Nutriënten worden via onze riolering gewonnen en ingezet voor bemesting via sluitende kringlopen.
- Er worden markten ontwikkeld voor bodem- en waterdiensten door boeren; overheden gaan boeren structureel betalen voor het leveren van deze diensten.
- Vervuilende productie wordt belast. De heffingen komen ten goede aan schone productie.
- Innovaties die leiden tot het terugdringen van externe inputs worden ontwikkeld en gestimuleerd.
- Internationaal wordt gestreefd naar een gelijk speelveld voor klimaat-, milieu-, dier- en mensenrechtseisen om prijsdruk en oneerlijke concurrentie op de wereldmarkten te verminderen.

De verwezenlijking van deze voorwaarden zal leiden tot nieuwe verdienmodellen voor agrarische ondernemers waardoor de huidige lock-ins en padafhankelijkheden doorbroken worden. Het geeft agrariërs autonomie, vrijheid van handelen en inzet van hun vakmanschap weer terug. Agrariërs kiezen zelf welk bedrijfsmodel hen het beste past.

Als provincie is de handelingsruimte voor het invullen van deze randvoorwaarden beperkt; een groot deel van het landbouw- en voedselbeleid wordt door de EU of het Rijk gemaakt. Daar kan de provincie wel, samen met andere provincies voor lobbyen. Ook de markt heeft grote invloed. De provincie heeft invloed op de ruimtelijke ordening en kan participeren, stimuleren, faciliteren en reguleren.

Kernambitie en ambities

In de Omgevingsvisie provincie Utrecht is de volgende kernambitie opgenomen:

"Wij werken naar 2050 samen met onze partners toe naar een landbouwsector met economisch rendabele bedrijven die circulair, natuurinclusief, klimaatneutraal en diervriendelijk zijn, en dicht bij de inwoners staan."

Deze kernambitie streeft de provincie nog steeds na. In combinatie met het streefbeeld voor 2050 heeft dat tot ambities geleid die hieronder worden toegelicht:

1 Duurzame productie van gezond voedsel
2 Verdienmodel met ruimte voor ondernemerschap
3 Natuurinclusieve kringlooplandbouw
4 Innovatieve landbouw- en voedselsector
5 Zorgvuldig omgaan met landbouwgronden
6 Sterke landbouwstructuur
7 Dierwaardige veehouderij
8 Landbouw als onderdeel van de Utrechtse samenleving
9 Duurzaam en gezond voedingspatroon voor consumenten
10 Omgevingsbeleid versterkt duurzame landbouw en verdienmodellen

Ambities van de provincie:

1 Duurzame productie van gezond voedsel
Dit is een overkoepelende ambitie waarin de Utrechtse landbouwsector op een duurzame wijze gezond voedsel produceert. Duurzaam betekent dat de voedselproductie ook voor de toekomst beschermd wordt en waarbij de landbouw in evenwicht is met de natuurlijke leefomgeving: circulair, natuurinclusief, diervriendelijk, klimaatneutraal en economisch rendabel. Klimaatverandering en zoetwatertekorten zorgen voor enorme uitdagingen in de toekomst van de landbouw. Daarvoor streven we naar een diverse, veerkrachtige natuurinclusieve landbouw die gebruik maakt van natuurlijke processen en die een eerlijke prijs voor haar producten ontvangt. De doelen voor stikstof, natuur, klimaat, bodem en water zijn leidend in het beleid dat de provincie voert. Daarvoor verwijzen we naar het (concept) Utrechts Programma Landelijk Gebied. In onderstaande ambities wordt dit verder uitgewerkt.

2 Verdienmodel met ruimte voor ondernemerschap
Een goed verdienmodel wordt gehaald uit de productie van gezond voedsel en andere teelten, maar ook uit een eerlijke vergoeding voor maatschappelijke diensten zoals landschaps- en waterbeheer en koolstofopslag. Daarnaast biedt verbreding van de landbouw in onze verstedelijkte provincie kansen.

De provincie wil bijdragen aan de stimulering van een stabiel en aantrekkelijk ondernemersklimaat door helderheid te scheppen over de kaders en door te verkennen waar regelgeving eenvoudiger gemaakt kan worden, bijvoorbeeld om verbreding van activiteiten op het bedrijf mogelijk te maken. Provincie faciliteert binnen de mogelijkheden de productie van duurzame energie.

Door te bewegen van middel- naar doelsturing ontstaat ruimte voor de ondernemer om zelf te bepalen hoe aan de doelen te voldoen. De provincie helpt, samen met Rijk, andere overheden en private partijen om dit verder te ontwikkelen en te implementeren.

Het is belangrijk dat er eerlijke ketens ontstaan die voor elke schakel in de keten verdienvermogen levert. Daar is het hele agrocomplex voor nodig. Ook zou sprake moeten zijn van een beweging naar eerlijke en echte beprijzing, waarbij minder duurzame producten hoger beprijsd worden ten opzichte van duurzamere producten. Een gelijk speelveld met producenten elders is daarbij belangrijk. Provincie Utrecht wil samen met andere provincies richting Rijk en EU daarvoor lobbyen.

Andere teelten, zoals eiwitgewassen en gewassen die grondstof zijn voor de bouw (vezelteelt) of chemie kunnen bijdragen aan een goed verdienmodel. De provincie kan nieuwe ketens stimuleren.

Biologische landbouw is onafhankelijk gecertificeerd en is een bewezen verdienmodel voor een duurzaam bedrijfsmodel. Provincie Utrecht streeft naar een aandeel van 15% van het landbouwareaal van de biologische landbouw in 2030 en wil die trend vervolgens doorzetten naar 2050. Voorwaarde is dat zuivelketen en consument hierin meegroeien. Provincie stimuleert boeren met kennis en subsidies om om te schakelen of verder te verduurzamen, en draagt bij aan het stimuleren van de vraagkant en door zelf het goede voorbeeld te geven.

Jonge boeren spelen een belangrijke rol in verduurzaming van de landbouw. Provincie wil jonge boeren helpen bij het doen van investeringen die het bedrijf duurzaam toekomstbestendig maken met behulp van subsidies. Ook blijven we met hen in gesprek over wat de provincie meer kan doen om hen te ondersteunen. Plattelandscoaches kunnen daarin een rol vervullen.

Aan de andere kant, als agrarische bedrijven niet in staat zijn om zich aan te passen aan de regelgeving rondom bijvoorbeeld stikstof en niet verder willen, dan kan de overheid hen met flankerend beleid helpen om op een goede manier het bedrijf te beëindigen. De overheid heeft bijvoorbeeld bedrijfsbeëindigingsregelingen. Provincie Utrecht wil ondernemers ondersteunen bij dergelijke processen door de inzet van plattelandscoaches.

3 Natuurinclusieve kringlooplandbouw

De provincie heeft de ambitie dat de Utrechtse boeren in 2050 op zodanige wijze produceren dat de kwaliteit van de leefomgeving voor de mens toeneemt en de Utrechtse biodiversiteit wordt versterkt. Natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw worden daarvoor gestimuleerd. Er ontstaat steeds meer kennis die de provincie wil helpen ontsluiten voor de grote groep agrariërs. Daarbij leren boeren van elkaar. Voorlopers met natuurinclusieve kringloopland landbouw wil de provincie ondersteunen en gebruiken als inspiratie voor andere bedrijven.

Provincie wil graag natuurinclusieve kringlooplandbouw stimuleren door middel van doelsturing met de Utrechtse Monitoring Duurzame Landbouw (UMDL) en Kritische Prestatie Indicatoren (KPI's). De KPI's kunnen ook gebruikt worden om de voortgang in de provincie te monitoren. Het streven is dat in 2030 50% van de grondgebonden bedrijven natuurinclusief werkt op tenminste het niveau van landschapsbeheer. Richting 2050 wil de provincie bereiken dat bedrijven gebruik maken van de natuurlijke processen die ook de agrarische bedrijfsvoering en productie helpen, zoals een vitale bodem en bijvoorbeeld natuurlijke vijanden om plagen te beheersen. Daarbij wil de provincie niveaus van natuurinclusieve kringlooplandbouw koppelen aan de KPI's.

Het verminderen van de impact van, en het gebruik van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen draagt bij aan de biodiversiteit en gezondheid van mens en dier. Dit wordt gestimuleerd via de UMDL, innovaties en kennisdeling. Er wordt onderzocht of teelten die intensief gebruik maken van gewasbeschermingsmiddelen wel geschikt zijn om in bijvoorbeeld grondwaterbeschermingsgebieden te telen of dat bredere verboden op gebruik van bepaalde middelen in bepaalde gebieden nodig zijn. Het maximaal terugdringen van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen volgt het spoor van het handelingsperspectief Kaderrichtlijn Water.

De provincie wil onderzoeken of voor kringlooplandbouw samengewerkt kan worden met regio's met meer akkerbouw.

In de natuurinclusieve- en kringlooplandbouw en voor een klimaatneutrale landbouw speelt een vitale bodem (en koolstofvastlegging) en de biodiversiteit een heel belangrijke rol. De provincie wil helpen bij kennisontwikkeling die nodig is en met het uitrollen van bewezen goede praktijken.

Voor een vermindering van klimaatimpact vanuit de landbouw wordt niet alleen gekeken naar vermindering van koolstofdioxide, maar ook naar methaan en lachgas. Provincie wil helpen door kennisontwikkeling en het stimuleren van maatregelen.

Groenblauwe dooradering draagt bij aan natuurinclusieve landbouw. Agrarische collectieven spelen een steeds belangrijkere rol bij de realisatie daarvan en de provincie wil dat verder stimuleren en deze collectieven ondersteunen om dat te kunnen realiseren. De collectieven hebben daarbij grote behoefte aan langjarig beleid en financiering.

De provincie ziet extensivering van de grondgebonden melkveehouderij, met minder dieren per hectare, als een belangrijke manier om bij te dragen aan de klimaatopgave, waterdoelen en natuur- en biodiversiteitsherstel. Voor meer duurzame vormen van landbouw is vaak beschikbaarheid en de prijs van grond een knelpunt. Provincie stimuleert dat grond van stoppende agrariërs via gebiedsprocessen zoveel als mogelijk ingezet kan worden voor de verduurzaming en indien wenselijk extensivering van blijvende agrarische bedrijven met name ook voor jonge boeren. Zie ambities 5 en 6.

Bij het sluiten van kringlopen is voorkomen van verspilling belangrijk, ook middels het terugwinnen van nutriënten uit humane excretie. Vooral het terugwinnen van fosfor is op termijn belangrijk voor de toekomstige voedselproductie en het sluiten van deze kringloop.

4 Innovatieve landbouw- en voedselsector

De landbouwsector gaat door met innoveren en dit kan bijdragen aan het halen van duurzaamheidsdoelen, klimaatadaptatie en dierenwelzijn. Provincie wil innovatie stimuleren die bijdraagt aan deze doelen en aan een verdienmodel voor de agrarische ondernemer. Innovatie moet technisch, economisch, juridisch en maatschappelijk werken. De innovaties moeten wetenschappelijk of wettelijk geborgd worden voor een lange termijn en de ondernemer niet dwingen tot intensivering om de investering terug te kunnen verdienen. Stimuleren kan door pilots, kennisontwikkeling en -deling en met investeringssubsidies.

Er is hier sprake van verschillende soorten innovaties:

- Technische innovaties variëren van biotechnologie en veredeling (nieuwe soorten planten en dieren) tot aan emissiearme staltechnieken, technieken om producten te verwerken etc.

- Bedrijfsmanagementinnovaties gaan veel meer om de toepassing van combinaties van technieken en om productiemethoden, zoals innovaties rond natuurinclusief boeren. Het gaat hierbij ook heel nadrukkelijk om het vakmanschap van de boer.

- Systeeminnovaties hebben betrekking op het ontstaan van nieuwe ketens (bijvoorbeeld voor biobased bouwmaterialen), maar ook op sociale innovatie, waarbij boeren en consumenten in nieuwe verhoudingen gezamenlijk produceren. Voorbeelden van ontwikkelingen die systeeminnovaties nodig hebben zijn kringlooplandbouw en de eiwittransitie.

5 Zorgvuldig omgaan met landbouwgronden

De grondgebonden landbouw is voor voedselproductie op basis van een duurzame en economisch gezonde bedrijfsvoering afhankelijk van voldoende grond. Dat vraagt om het zorgvuldig omgaan met het bestaande areaal landbouwgrond, ook de grond van stoppende boeren. Bij beoogde functiewijziging van agrarische grond wordt een zorgvuldige afweging gemaakt aan de hand van het afweegkader 'zorgvuldig omgaan met landbouwgrond' dat de provincie gaat opstellen in het kader van het Utrechts Programma Landelijk Gebied. Functiecombinaties worden toegepast indien andere functies toch ruimte vragen, waarbij landbouwgrond met weinig gebiedsspecifieke uitdagingen voor o.a. klimaat, natuur en water en goede bodemkwaliteit zoveel mogelijk wordt ontzien. Deze afweging vindt liefst binnen gebiedsprocessen en in overleg met gebiedspartners plaats, met oog voor de integrale afweging in relatie tot andere maatschappelijk opgaven.

Kavelruil kan naast het afweegkader een belangrijk instrument zijn. Ook kan, waar de gelegenheid zich voordoet, de provincie grond van stoppende agrariërs kopen en deze weer doorverkopen of inbrengen in een kavelruilproces. Daarbij wil de provincie de mogelijkheid bieden voor herwaardering van landbouwgrond waarbij de agrarische functie behouden blijft en wordt gecombineerd met andere functies. Zo blijft grond beschikbaar voor de landbouw en kan dit boeren helpen bij verduurzaming en extensivering waar dat nodig of wenselijk is. De provincie werkt het grondbeleid verder uit.

6 Sterke landbouwstructuur

Grotere huiskavels helpen de weidegang te bevorderen en transport te verminderen. Ook kan kavelruil helpen om waterinfiltratiesystemen of landschapselementen te realiseren. De provincie wil met inzet op vrijwillige en wettelijke kavelruilinstrumenten en met de aanleg van bijbehorende infrastructuur, de kansen voor duurzamer agrarisch en ander landgebruik actief bevorderen. De versterking van de natuur, biodiversiteit en groen-blauwe dooradering zijn belangrijke pijlers voor herindelingen en kavelruil. Er wordt rekening gehouden met de kwaliteiten van de ondergrond en het bodem- en watersysteem. Het streven is naar een landbouwstructuur waarbij aard en omvang van agrarische bedrijven en een duurzaam, klimaatrobuust water- en bodemsysteem goed op elkaar zijn afgestemd en passend bij de omgeving. Dit geeft zekerheid en perspectief.

7 Dierwaardige veehouderij

De provincie Utrecht streeft naar een landbouw zonder dierenleed. Bestaande veehouderijen worden gestimuleerd en ondersteund om de intrinsieke waarde en het natuurlijke gedrag van het dier centraal te zetten in de bedrijfsvoering. Vanuit de Wet dieren wordt gestuurd op wettelijke verplichtingen en afspraken die zorgen voor een dierwaardige veehouderij. In de gebiedsprocessen die in het kader van het Utrechtse Programma Landelijke Gebied zijn ingericht, is dierenwelzijn onderdeel van het gesprek met de gebiedspartijen. Ook in het ruimtelijk spoor (bijvoorbeeld bij uitbreiding van het bouwperceel) wordt dierenwelzijn door de provincie geborgd. Het concretiseren van een dierwaardige veehouderij kan op meerdere schaalniveaus plaatsvinden, namelijk op het niveau van het individuele dier, de stal, het bedrijf en het gebied. Emissiereductie in de stal, op het bedrijf en in het gebied is verweven met luchtkwaliteit, humane gezondheid, maar ook met de principes van dierwaardigheid. De principes van dierwaardigheid zijn vastgesteld door de Raad voor Dieraangelegenheden. Deze zijn nader geconcretiseerd en worden gemonitord bij de verschillende veehouderijsystemen in de gebieden. Ook bij de doelsturing en KPI-systematiek wordt dierenwelzijn verder uitgewerkt, waarbij de landelijke ontwikkelingen gevolgd worden. Met een indicator op dierenwelzijn worden zo bovenwettelijke inspanningen van ondernemers beloond. Daarnaast kunnen deze extra inspanningen door de provincie beloond worden door subsidies (bijvoorbeeld op investeringen die de weidegang bevorderen) en bijvoorbeeld in grondbeleid of vergunningsruimte die

de ontwikkeling naar een meer grondgebonden melkveehouderij met minder dieren per hectare ondersteunen.

8 Landbouw als onderdeel van de Utrechtse samenleving

De plattelandsgemeenschap neemt af en de provincie verstedelijkt. Er is zorg dat met een afname van het aantal agrariërs, de sociale samenhang en plattelandscultuur verandert. Boeren spelen van oudsher een belangrijke rol in allerlei zaken die in plattelandsgemeenschappen ondernomen worden. Ze helpen, ook door unieke, streekeigen producten te produceren, om een gebied identiteit te geven. Om deze cultuur en identiteit te behouden en te versterken is het nodig om deze identiteit juist naar buiten uit te dragen en de stedeling meer te betrekken bij wat er op het platteland te beleven is. Zo ontstaat er op het platteland weer meer economisch perspectief. Daarnaast zal er door meer contact tussen inwoners van platteland en stedeling meer onderling begrip kunnen ontstaan. Ondernemers of initiatieven die bijdragen aan de versterking stad-land relatie zoals onder andere boerderijeducatie wil provincie graag ondersteunen. Niet elke ondernemer kiest hetzelfde ontwikkelingspad. Er zijn boeren die blijven produceren voor de wereldmarkt. Andere ondernemers zien echter kansen om daarnaast meerwaarde te creëren voor ecologie en maatschappij. Juist de diversiteit aan soorten agrarische bedrijven geeft de sector weerbaarheid voor de toekomst.

Utrecht biedt als verstedelijkte provincie kansen voor de agrarische sector om producten dichtbij af te zetten, maar ook allerlei diensten te leveren zoals zorg, recreatie, educatie, een toegankelijk landschap en gezond voedsel. Ook in de stad zelf kunnen plekken zijn waar voedsel geproduceerd wordt in combinatie met sociale functies (voedsel-verbindingsplekken)[21].

Provincie wil samenwerkingen en verbredingsactiviteiten en consumptie uit de korte keten blijven stimuleren en faciliteren. Een voorbeeld is het programma Groen Groeit Mee, waarbij met verstedelijking regionaal recreatief groen mee wordt ontwikkeld. Daar liggen kansen voor de agrarische ondernemer die de recreant weet te verleiden om daar geld uit te geven of andere diensten zoals zorg aan te bieden. Daarbij is sprake van gebiedsgericht maatwerk. Vrijwillige samenwerkingsvormen, zoals een gebiedsfonds, kunnen deze ontwikkelingen ondersteunen.

9 Duurzaam en gezond voedingspatroon voor consumenten

Om bij te dragen aan voedselzekerheid en aan klimaat- en duurzaamheidsdoelen moet er meer voedsel van plantaardige oorsprong geconsumeerd worden en moet er minder voedsel in de gehele voedselketen verspild worden. Een gezonde voedselomgeving en beprijzing kunnen de consument helpen naar een gezonder en duurzamer voedingspatroon. Het streven is een verdeling in 2050 van 60% plantaardige en 40% dierlijke eiwitconsumptie.

De Nederlandse overheid heeft zich gecommitteerd aan de ambitie om de voedselverspilling in 2030 in de hele keten met 50% te verminderen ten opzichte van 2015. Dit is ook de ambitie van de provincie Utrecht. Voor 2050 is het streven 75% vermindering ten opzichte van 2015.

Het streven is dat een deel van het voedsel, met name vlees, zuivel en fruit, zowel binnen de provincie duurzaam geproduceerd als geconsumeerd wordt. De huidige lokale consumptie ligt op 3-4 %. Het streven is om in 2050 15% regionale voedselconsumptie te hebben, dus dat de Utrechtse bevolking 15% voedsel eet dat in de provincie geproduceerd is.

Voedselaanbieders als supermarkten, catering en horeca spelen in deze ambities een belangrijke rol. Provincie wil het goede voorbeeld geven in de eigen catering en duurzame, korte ketens stimuleren.

[21] VF_Rapport_veldonderzoek_Web.pdf (voedselfamilies.nl)

10 Omgevingsbeleid versterkt duurzame landbouw en verdienmodellen

Er komt een veelheid aan opgaven op het landelijk gebied af die om samenhangende ruimtelijke keuzes vragen. Het gaat bijvoorbeeld om de inzet op een duurzaam en vitaal landelijk gebied, waarbij voldaan wordt aan de internationale doelen voor natuur, water en klimaat en waarbij er toekomstperspectief is voor agrariërs. Dat geldt ook voor het voorop stellen van de randvoorwaarden die het water- en bodemsysteem stellen bij hoe we de ruimte gebruiken en ontwikkelen. Ook de vele ruimtevragen die op het landelijk gebied afkomen vanuit o.a. verstedelijking, klimaatadaptatie en de energietransitie vragen om afwegingen en ruimtelijke keuzes. Daarbij wil de provincie de ontwikkelingen in landelijk en stedelijk gebied en van landelijke en stedelijke functies meer met elkaar verbinden, zodat ze elkaar over en weer kunnen versterken.

Het omgevingsbeleid van de provincie Utrecht is opgenomen in de Omgevingsvisie provincie Utrecht, de Omgevingsverordening provincie Utrecht en diverse programma's, zoals het Utrechts Programma Landelijk Gebied (in ontwikkeling). Met dit omgevingsbeleid stralen we uit dat we onze provincie mooi en leefbaar houden en tegelijkertijd ruimte willen bieden aan diverse opgaven en de hiervoor geschetste ontwikkelingen. 'Combineren en concentreren' en 'balans tussen Utrechtse kwaliteiten en opgaven' staan daarbij centraal. Voor het waarmaken van de opgenomen ambities is het nodig het omgevingsbeleid van de Omgevingsvisie op enkele punten aan te vullen en bij te sturen. Dit kan ook doorwerken in de Omgevingsverordening.

De hiervoor opgenomen ambities zoals voor biologische landbouw en de inzet op zorgvuldig omgaan met landbouwgronden worden verwerkt in de wijziging van de Omgevingsvisie. Daarnaast wil de provincie, ter ondersteuning van het verwezenlijken van de ambities, Provincie wil meer ruimte geven voor ondernemerschap en aan stoppende agrariërs. Dit lichten we hierna toe. Daarvoor past ze het omgevingsbeleid aan.

Vrijkomende Agrarische Bebouwing (VAB)

In landbouwgebieden met minder goede omstandigheden vanuit bodem en water en met gebiedsspecifieke opgaven en kansen sturen we zo veel mogelijk op multifunctioneel ruimtegebruik, om de landbouwfunctie goed te laten samengaan met andere opgaven met behoud van ruimtelijke kwaliteit. We willen stoppende boeren meer sociaal-economisch perspectief bieden, erftransities versnellen en vereenvoudigen en daarmee bijdragen aan het voorkomen van ongewenst gebruik en stimuleren van toekomstbestendige erven. Daarbij willen we ruimte bieden voor meer sociale en economische functies, zonder afbreuk te doen aan de ruimtelijke kwaliteit. Nieuwe functies kunnen een plek krijgen voor zover passend bij de gebiedskenmerken. Een goede mix van sociale en economische activiteiten in het landelijk gebied is wenselijk en draagt bij aan een vitaal landelijk gebied.

Multifunctionele landbouw

We streven naar een vitaal platteland, daarom willen we graag multifunctionele boerenerven faciliteren. Functiemenging is mogelijk, mits goed afgestemd op de kernmerken van het gebied. Voor het bevorderen van bedrijfsverbreding, multifunctionele landbouw en ook groenblauwe diensten willen we in de verordening een passend kader bieden.

Achter alle keukentafelgesprekken
Wacht nog een slaapkamerdeur
waarachter wordt gepiekerd
Gemaald
Gefluisterd
Gedroomd
Geoogst

Waar moed wordt verzameld
Als zakgeld in een spaarpot
Munt voor munt
Worden dromen opgebouwd
Landschappen weiland voor weiland weer een thuis
Voor regenwormen, tureluurs, rode klavers, libellen,

En voor onszelf
Alweer met onze laarzen in de modder
Broedend op een plan voor morgen

Rosa Vendel, Stichting Wij.land

Bijlage 1: werkwijze visievorming

Hoe is de visie tot stand gekomen?

De provincie Utrecht heeft bij het opstellen van de visie landbouw en voedsel gebruik gemaakt van scenario's (zie bijlage 2) die mogelijke en plausibele toekomsten schetsen van Utrecht met betrekking tot landbouw en voedsel. De scenario's lieten zien hoe de belangrijkste keuzes die nu gemaakt kunnen worden uitwerken in het jaar 2050.

De scenario's zijn besproken in een aantal workshops in april 2024: met de klankbordgroep (een interne groep van provinciale beleidsmedewerkers op allerlei beleidsterreinen), de participatiegroep (zie tabel onderin de bijlage) en een inwonersgroep (een groep inwoners van provincie Utrecht die door een bureau waren geselecteerd op basis van leeftijd en geografische spreiding).

De scenario's werden hiervoor verbeeld in animatiefilmpjes die de scenario's op een aantrekkelijke en laagdrempelige manier konden overbrengen aan de deelnemers. Bij het bespreken van de scenario's lag allereerst de vraag voor wat het gewenste toekomstbeeld is van de verschillende stakeholders. Vervolgens stond de vraag centraal: welke stappen en rollen zijn er voor de provincie mogelijk en nodig om tot het gewenste toekomstbeeld te komen? Dit gebeurde met de methode van backcasting, waarbij je vanuit de gewenste toekomst 'terugkijkt' naar het heden. Daarbij wordt ook besproken wie welke rol heeft en specifiek wat dit voor het provinciale beleid betekent.

De totstandkoming van de scenario's

De scenario's zijn ontwikkeld in twee workshops Trendverkenning en één workshop Three Horizons. Deelnemers waren betrokkenen (zoals agrariërs en vertegenwoordigers van o.a. terreinbeherende organisaties) en ambtenaren van de provincie. Ook is er een werksessie gehouden met Statenleden waarin zij hebben gereflecteerd op de trends en ontwikkelingen en hun droomscenario hebben meegegeven.

Het raamwerk van de scenario's (de bouwsteigers waarmee de scenario's gebouwd zijn) is ontleend aan de scenariostudie 'Ruimtelijke Verkenning 2023: Vier scenario's voor de inrichting van Nederland in 2050' van het Planbureau voor de Leefomgeving, aangevuld met perspectieven uit de studie van Wageningen Universiteit, 'WUR-perspectieven op landbouw, voedsel en natuur' uit 2023. De informatie uit deze rapporten is vervolgens aangevuld met de uitkomsten van de workshops.

Gedurende het gehele proces hebben de volgende bijeenkomsten plaatsgevonden:

Datum	Activiteit	Aantal deelnemers
16-1 -2024	Startbijeenkomst klankbordgroep	30
5-2 -2024	Trendpanorama met klankbordgroep	30
15-2-2024	Trendpanorama met participatiegroep	60

27-2-2024	Three horizons workshop met klankbordgroep	30
28-2-2024	Werksessie met PS en commissieleden	
9-4-2024	Workshop scenario's bespreken met klankbordgroep	30
18-4-2024	Workshop scenario's bespreken met participatiegroep	70
23-4-2024	Workshop scenario's bespreken met burgers	30
7-5-2024	BBOT met GS	
15-5-2024	Werksessie met PS en commissieleden	

De volgende groepen waren uitgenodigd om deel te nemen aan de participatiegroep:

Categorie	Wie
Agrarische sector: vertegenwoordigers of netwerken	LTO, HAJK, Caring Farmers, NFO, POV, NVP, Avined, Biohuis, Bionext, BPV, FDF, Agractie, Wij.land, NMV
Agrariërs	Kerngroep Jonge boeren, kerngroep boerinnen
Vertegenwoordigers in de agrarische keten	Bionext, , FNLI, Nevedi, NZO, CBL, banken, diervoederproducenten, melkfabrieken, dierenartsen
Agrarisch natuurbeheer	BoerenNatuur, Agrarische collectieven
Korte keten	Local2local, Eemlandhoeve, MVO NL
Consumenten	GGD, JOGG, Transitie coalitie voedsel
Terreinbeherende organisaties	SBB, NM, HUL, UPG
Medeoverheden	Gemeenten, waterschappen, LNV
Onderwijs, onderzoek	WUR, Louis Bolk, UU, KTC, VIC
Overig	Herenboeren, BuildingBalance, Regio Foodvalley, Dierenbescherming, LEU, NMU, NJR, Stichting voedselbosbouw, Stadslandbouw NL, Groenpact, Boerenverstand

Bijlage 2: Drie scenario's voor 2050

Scenario 1: Productie Provincie

In het scenario Productie Provincie staat de markt centraal. In 2050 zijn de meeste mensen ondernemend, ze willen hard werken en streven ernaar zo efficiënt mogelijk goederen en diensten te leveren. Ondernemingen trekken gelijk op met de overheid. Die stimuleert een stabiel en aantrekkelijk vestigingsklimaat door de kaders te scheppen voor een gelijk speelveld via echte prijzen, door technologische innovatie te stimuleren en bedrijven te geleiden naar die locaties waar ze optimaal kunnen presteren. Agrarische industriepolitiek heet dat, ook omdat agrarische en industriële bedrijvigheid naar elkaar zijn toegegroeid.

Sterke internationale invloed

De wereld wordt gekenmerkt door grote geopolitieke spanningen. Dat heeft ertoe geleid dat landen, groepen landen en continenten hun eigen grondstoffenvoorziening veiligstellen. Het veiligstellen van een goede voedselvoorziening in de EU is voor de overheid eerste prioriteit. De EU heeft daarvoor een Europese voedselstrategie opgesteld. Als gevolg is de landbouw de belangrijkste sector geworden voor Nederland. De sector is dan ook sterk gegroeid. Hoewel klimaatverandering voor problemen zorgde in de Nederlandse agrarische sector, was er sprake van een relatief voordeel ten opzichte van andere landen. Terwijl in Zuid-Europa de voedselproductie in de problemen kwam door hitte en watertekorten, kon in de meer gematigde klimaatzone van Nederland met zijn waterrijke ligging niet alleen beter geproduceerd worden, ook werden nieuwe gewassen en teelten in Nederland geïntroduceerd. AOC Premier Cru Classé Chateau Doorn (die uit 2039, à €50.000,- per fles) is inmiddels de lievelingswijn van de miljardairs in Dubai. Wel wordt er getwijfeld aan de toekomstrobuustheid van de nieuwe gewassen en teelten, vanwege de mogelijke verzwakking van de Golfstroom en daarmee grote gevolgen voor het Nederlandse klimaat.

Het relatieve en strategische belang van Nederland als agrarisch productieland werd door grondstoftekorten en klimaatverandering alleen maar groter. In 2050 is Nederland een van de meest innovatieve en productieve exportlanden als het gaat om agrarische productie en levensmiddelenindustrie. Nederland exporteert primaire en verwerkte producten vooral naar de ons omringende landen. Als het gaat om de export van uitgangsmateriaal, sierteelt, zaadveredeling, maar ook kennis en technologie is Nederland een van de wereldspelers. Nederland heeft die positie verworven door strategisch te kiezen om de landbouwsector nog verder te intensiveren en te concentreren in agrarisch industriële complexen en de nationale Agrostructuur. In Utrecht betreft dat de melkveehouderij in de veenweidengebieden, fruitteelt op de stroomruggen en intensieve niet-grondgebonden landbouw op de agro-industriële complexen.

Omdat het Nederland gaat om exportwaarde en niet om exportvolume, heeft Nederland ook strategisch gekozen om dierlijke eiwitten te blijven exporteren, met name binnen Noordwest-Europa. Import beperkt zich tot de grond- en voedingsstoffen die Nederland niet zelf kan produceren en het is nog altijd uitdagend de milieu-, natuur- en klimaatdoelstellingen te behalen.

Groene groei

Dat laatste is een probleem, want de ambitie is groene groei, niet ongebreidelde groei. De aanzet daartoe werd vooral gegeven door grote (internationale) bedrijven in de agrarische sector die inzagen

dat de combinatie van klimaatverandering en snelle teruggang van de biodiversiteit en waterkwaliteit op termijn hun verdienvermogen en bestaansrecht in gevaar zou brengen. Samen met de Nederlandse overheid en de EU namen zij initiatieven om te zorgen dat bedrijven en consumenten meer gingen betalen voor niet-duurzame producten. Door deze 'echte prijzen' werden daar de externe en maatschappelijke kosten in de prijs verdisconteerd zodat een gelijk speelveld ontstond. Door vaststelling van minimumprijzen werd aan boeren een eerlijk aandeel in de winst gegarandeerd. Daar tegenover staat dat agrariërs alleen nog maar subsidie ontvangen om technologische innovaties te stimuleren. Al met al zijn de prijzen van voedingsmiddelen behoorlijk gestegen.

Scheiding van ruimtelijke functies

Ruimtelijke functies worden geconcentreerd in die gebieden waar ze het sterkst zijn. Daardoor is een scherpe scheiding tussen de sterk verstedelijkte Randstad en het omringende gebied ontstaan. Het grootste deel van de provincie Utrecht wordt ingenomen door stedelijke bebouwing. Plaatsen als Houten, Nieuwegein, de Bilt, Breukelen en Zeist zijn praktisch onderdeel van de stad Utrecht geworden en ook andere middelgrote plaatsen zijn gegroeid. Voor landbouw is – met uitzondering van bedrijventerreinen – niet heel veel plek in de provincie. Deze bevindt zich merendeels in aangrenzende provincies als Gelderland, Overijssel en Noord-Brabant.

Grote bedrijventerreinen zijn gevestigd waar de (internationale) goederenstromen samenkomen. Intensieve veehouderij vindt plaats in grote agro-industriële complexen op of rondom deze bedrijventerreinen waarin ook verwerkende industrie is gevestigd, vaak samen met de voedingsmiddelenindustrie vanwege reststromen. Die agro-industriële complexen zijn streng gesegmenteerd van elkaar om het risico op zoönosen te beperken. In gebieden met een goede zoetwaterbeschikbaarheid wordt precisielandbouw, ook wel informatie-intensieve landbouw genoemd, toegepast. Er is een agrarische hoofdstructuur ontstaan op de vruchtbare gronden die hoogproductief en intensief is. Landbouwgronden en natuur zijn in de provincie Utrecht strikt gescheiden. Waar vroeger mensen graag gingen fietsen in het landelijke gebied, bijvoorbeeld langs de Kromme Rijn of de Hollandsche IJssel, is dat nu een stuk minder idyllisch. In plaats van een afwisselend landschap van boerderijen afgewisseld met stukjes land en koeien en weidevogels, zijn nu grootschalige, haast industrieel ogende gebieden te zien. Om mensen te stimuleren toch naar buiten te gaan en te bewegen, wordt de stedelijke omgeving groener en aantrekkelijker gemaakt met binnenstedelijke parken en worden natuurgebieden gepromoot voor recreatie.

Exclusieve natuurgebieden betreffen uitsluitend de Natura 2000 gebieden en het NatuurNetwerk Nederland (NNN) dat in 2050 is voltooid. Hier vallen bijvoorbeeld de Utrechtse Heuvelrug en de bossen rondom Bilthoven en Soest onder. Natuur is gescheiden van landbouw met bufferstroken van 500 à 1.000 meter rond beschermde natuurgebieden. Er zijn goede verbindingen tussen de stad en natuur aangelegd waarbij speciale aandacht is voor cultuurhistorische elementen, zoals forten. Deze bieden belangrijke pleisterplaatsen voor recreanten op weg naar natuurgebieden. De behoefte aan natuur is groot onder de bevolking, maar in verband met gebrek aan ruimte kan daar vaak niet volledig aan worden voldaan; de natuurgebieden zijn al snel te klein, te weinig en te druk. Daarnaast is ook ruimte nodig voor waterberging, om in te kunnen spelen op periodes van droogte of juist wateroverlast. Een groot deel van de Nederlandse energievoorziening komt vanuit de Noordzee. Daar bevinden zich windturbines, drijvende zonnevelden en energie eilanden op zee in plaats van olie- en gasplatforms.

Technologische innovaties in de landbouw

Waar de landbouw eerst een beetje een conservatief imago had, is het nu een van de meest innovatieve sectoren. Agrarische productie is sterk gedigitaliseerd. Sensoren op het land en in en in

de stal zorgen voor grote hoeveelheden data waarmee de productie voortdurend wordt gemonitord en gestuurd. Als gevolg daarvan zijn minder gewasbeschermingsmiddelen nodig, want die worden heel nauwkeurig toegediend. Dit komt de biodiversiteit en kwaliteit van het water en de lucht ten goede. Productie vindt plaats onder zoveel mogelijk gecontroleerde omstandigheden. Door innovaties zijn mestvergisters steeds beter geworden, deze worden dan ook veel gebruikt door agrarische bedrijven. Daarnaast is de sector een rol gaan spelen in de productie en opslag van duurzame energie als nieuw verdienmodel.

Om aan de klimaat- en waterkwaliteitsdoelstellingen te voldoen is sterk ingezet op technologische innovaties, in zowel de veehouderij als het in het gebruik van gewassen beschermingsmiddelen. Er wordt gebruik gemaakt van innovatieve ontwateringssystemen om bodemdaling te remmen. Ook al werden sommige klimaatdoelstellingen behaald of benaderd, de innovaties vergden zodanige investeringen dat kleinere bedrijven die niet aankonden, of aandurfden. Dat, in combinatie met opvolgingsproblemen, leidde tot een grootschalige uitstroom van agrarische gezinsbedrijven. De vrijgekomen gronden werden opgekocht door multinationale agro-ondernemingen die ze samenvoegden tot zeer grootschalige landbouwbedrijven. Deze beste landbouwgronden van Nederland vormen de Nationale Agrostructuur. De gronden zijn grotendeels eigendom van de internationale agribusiness. De leegstaande agrarische bebouwing wordt veelal gesloopt, maar soms gebruikt voor (kleine) woningen, of andere bedrijvigheid.

Door de innovaties is het niveau van dierenwelzijn verhoogd. Dit moest ook wel, want de trend van strengere regelgeving op dit gebied heeft zich doorgezet. Het houden van dieren op een dierwaardige manier is de standaard. Door middel van chips wordt de gezondheid van de dieren continu gemonitord en worden er in real-time interventies gepleegd als deze onder een bepaald niveau komt. Ziektes worden op deze manier ook snel opgespoord en in de kiem gesmoord. Ook stalklimaat en gedrag van dieren wordt op afstand door sensoren gemonitord.

De consument bepaalt zelf

Consumenten bepalen zelf wat goed of slecht voor ze is als het prijsmechanisme goed werkt. Via de agro-industriepolitiek zorgt de overheid voor echte en eerlijke prijzen en een gelijk speelveld. Afgezien daarvan is er minimale sturing van consumentengedrag door de overheid, ook niet als het gaat om bijvoorbeeld gezonde voeding. Er wordt vanuit gegaan dat mensen zelf weten wat het beste voor ze is en dat ze daarnaar handelen, ondanks dat dat door bijvoorbeeld advertenties van fastfoodketens en het aanbod van de supermarkten beïnvloed wordt.

In de jaren '20 ageerden veel Nederlanders tegen bemoeienis vanuit de overheid, met name ook vanuit de agrarische sector. Daar is nu geen sprake meer van. Agrarische ondernemers krijgen veel ruimte om zelf keuzes te maken voor hun bedrijf en worden geleid door de markt en Europese normering. Datzelfde geldt voor consumenten. De overheid oefent geen druk uit op de keuzes die zij maken, ze laten zich vooral leiden door de markt. Op dit moment overweegt de overheid ook om een

prijsstimulans in te voeren zodat consumenten meer voor gezonde voeding kiezen. De overheid constateert in 2050 dat veruit de grootste groep inwoners niet in staat is gebleken om te kiezen voor een meer gezonde levensstijl, zoals gezonde voeding en meer bewegen. De kosten voor de gezondheidszorg zijn daardoor, ondanks efficiëntieslagen, nog steeds erg hoog.

Scenario 2: Groene Provincie

In 2050 is de provincie Utrecht geheel natuurinclusief en circulair geworden. De stikstofcrisis van de jaren '20 diende als wake-up call voor veel Nederlanders en heeft, achteraf bezien, het begin betekend voor een radicale transitie. Ook rechtszaken tegen de Staat als het gaat over het beschermen van de natuur en het klimaat speelden hierbij een grote rol. Het zorgde voor het inzicht dat het op deze voet niet langer verder kon. Als we de natuur niet meer centraal zouden zetten, zou het land op slot blijven en de gezondheid van mens, dier en natuur in gevaar komen. De overheid heeft hier sterk het voortouw in genomen en voerde een systeem van klimaatpunten in.

Klimaatpunten hebben grote ruimtelijke gevolgen

Elke inwoner van Nederland krijgt een jaarlijks budget van klimaatpunten die zij naar eigen inzicht kunnen besteden aan leefomgevingsonvriendelijk gedrag. Aankopen en verbruik van elektriciteit en water worden van iedereen automatisch bijgehouden in het klimaatpuntensysteem. Deze punten zijn niet overdraagbaar en niet verhandelbaar. Fraude of het overschrijden van het budget heeft een boete tot gevolg. Ook bedrijven, inclusief agrarische bedrijven, krijgen een eigen budget aan klimaatpunten, dat ook niet verhandelbaar is. Het wordt gezien als een eerlijk systeem; doordat de punten niet verhandelbaar en dus niet te koop zijn met geld, is het niet zo dat rijke mensen of grote, kapitaalkrachtige bedrijven meer punten in te zetten hebben.

De invoering van het puntensysteem heeft grote invloed gehad op de levensstijl van mensen en op de ruimtelijke ordening. Het gebruik van een eigen auto, ook als deze elektrisch is, kost veel klimaatpunten. Tegelijkertijd is het openbaar vervoer sterk verbeterd. Als gevolg doen veel mensen hun auto weg en reizen ze alleen nog met het openbaar- of deelvervoer, al dan niet zelfsturend. Sommige mensen kiezen ervoor om te verhuizen en dichterbij een openbaar vervoerhub te gaan wonen. De effecten hiervan zijn duidelijk te zien in het landschap: er ontstaat een clustering van kleine stukjes bebouwd gebied rondom hubs die met elkaar verbonden zijn door openbaarvervoerlijnen. Buiten deze hubs ontwikkelt zich een meer ongestoord groenblauw landschap. Er ontstaat als het ware een kralensnoer van bebouwing door het landschap. In de provincie Utrecht betekent dit een groei van middelgrote steden zoals Amersfoort, Houten, Nieuwegein, Veenendaal en Zeist. In de bosachtige gebieden van de Utrechtse Heuvelrug en rondom Soest en Bilthoven trekken mensen meer richting de dorpskernen. Kleine, langgerekte dorpen in het landelijk gebied zoals Schalkwijk en Tienhoven worden compacter, afgezien van de boerderijen.

Agrariërs als natuurbeheerders

Voor het landelijk gebied is natuurherstel het belangrijkste aandachtspunt. In het landelijk gebied is veel meer natuur te vinden. Landbouw en natuur zijn verweven; alle landbouw is natuurinclusief en er vindt ook landbouw in en om natuurgebieden plaats. Om de natuur de kans te geven zich te ontwikkelen, zijn er verschillende natuurgebieden in de provincie Utrecht afgesloten voor mensen. Dit zorgt voor de terugkeer van zeldzame en kwetsbare planten- en dierensoorten. Deze natuurgebieden bevinden zich vooral op de Utrechtse Heuvelrug en haar flanken met bos- en kwelnatuur, op moerasgebieden in het veenweidengebied en langs de grote rivieren. Het landschap in het westen en zuiden van de provincie is voornamelijk grasland en akkers. De landbouw bevindt zich vooral in de Gelderse Vallei, de Kromme Rijnstreek en op plekken in het westen van de provincie.

In de landbouw heeft zich een behoorlijke transitie voltrokken. Agrariërs nemen steeds vaker de rol van natuurbeheerder op zich en trekken samen met natuurorganisaties op om de kwaliteit van het landelijk gebied te bewaren en benutten. Zij worden voor dit werk gecompenseerd door middel van betaling van de diensten die zij leveren en klimaatpunten. Subsidie is alleen voor nieuwe kansrijke en toekomstbestendige initiatieven die nog een steuntje in de rug kunnen gebruiken. Agrariërs kunnen zelf bepalen waar zij hun klimaatpunten aan uitgeven, maar intensieve veehouderij kost zoveel punten dat dit onhaalbaar is. Doordat de eiwittransitie heeft doorgezet, is hier ook weinig behoefte aan. Het consumeren van niet-biologische dierlijke producten kost burgers immers ook klimaatpunten. De vlees- en zuivelconsumptie is – met uitzondering van de stijgende vraag naar kweekvlees – daardoor sterk afgenomen.

Om te zorgen voor een gezond verdienmodel houden veel agrariërs zich niet alleen bezig met voedselproductie. Naast natuurbeheer en -behoud, richten agrariërs zich ook op de opslag van CO_2 op verschillende manieren (carbonfarming). Dat verdient goed door de grote maatschappelijke relevantie. Andere boeren houden zich bezig met het produceren van biobased bouwmaterialen zoals het telen van riet. Door het Europese verbod op beton zijn andere bouwmaterialen hard nodig. Door te investeren in goede recyclingtechnieken, kunnen veel (bouw)materialen opnieuw gebruikt worden, maar ook nieuwe materialen zijn soms nodig. Biobased materialen zijn daar een oplossing voor.

Het sluiten van kringlopen

Nagenoeg alle landbouw in de provincie Utrecht is in 2050 natuurinclusief en circulair, met veel biologische boeren en andere keurmerken. Agrarische bedrijven proberen de kringloop op hun eigen bedrijf te sluiten of anders via korte ketens. De circulaire landbouw en ook de industrie worden geholpen bij het sluiten van de kringlopen door middel van technologie. Elk bedrijf heeft toegang tot een door de overheid gedistribueerd digitaal dashboard op basis van AI, waarin de ondernemer kan zien hoe circulair het bedrijf al bezig is en hoe dit kan worden verbeterd. Hier worden automatisch de gegevens van de bedrijven in doorgevoerd en zo geeft het systeem advies op maat. Bedrijven krijgen adviezen over andere typen grondstoffen en kunnen ook zien of bedrijven uit de buurt reststromen hebben die zij kunnen gebruiken, of dat er bedrijven zijn die iets hebben aan hun eigen reststromen.

Ook bij de weinige vlees- en zuivelproductie die er is, wordt gewerkt volgens circulaire principes. Nu grondgebondenheid de standaard is, is gras de basis voor melk- en vleesvee en wordt er geen veevoer meer geïmporteerd. Dieren worden daarnaast voornamelijk gehouden voor de opwaardering van reststromen; ze eten restproducten die mensen niet eten en de mest die ze produceren wordt weer in de regio gebruikt. Van de dieren die geslacht worden, worden de onderdelen zoveel mogelijk in de korte keten benut. Veel mensen vinden het moreel steeds lastiger om vlees te eten; mens, dier en natuur zijn immers verbonden. Dieren worden minder gezien als object dat in dienst staat van de mens en meer als volwaardig wezen met het recht op een goed leven. Dieren worden niet gebruikt, maar mens en dier leven en werken meer harmonieus samen.

Focus op akkerbouw, agroforestry en recreatie

In plaats van vlees- en zuivelproductie vindt er in 2050 vooral productie van fruit, noten, vezelgewassen, groente en granen plaats op de landbouwgronden, in hoeverre dat tenminste mogelijk is in het veenweidegebied. Door klimaatverandering kunnen er andere soorten groeien dan voorheen. Doordat er biologisch geproduceerd wordt, huisvesten de landbouwgebieden een weelde aan insecten, bloemen, bodemleven en kleine dieren. Op deze manier zijn landbouw en natuur verweven. Dit gebeurt ook door middel van agroforestry. In en rondom de bossen van de Utrechtse

Heuvelrug zijn bijvoorbeeld voedselbossen te vinden en grazen en wroeten schapen en varkens door het bos en op de heide, begeleid door een herder.

Voor het halen van natuur- en klimaatdoelen is het belangrijk om goed aan te sluiten bij het natuurlijke bodem- en watersysteem. Bodem en water zijn sturend voor de ruimtelijke inrichting. In het provinciale digitale dashboard geven indicatoren aan welk grondgebruik geadviseerd wordt, en welke maatregelen nodig zijn om het bodem- en watersysteem zo goed mogelijk te laten functioneren. De grondwaterstand in de provincie is verhoogd en er zijn buffers aangelegd voor droge periodes. Het vasthouden van water is namelijk essentieel door de klimaatverandering. Op de natte weilanden wordt geëxperimenteerd met het houden van waterbuffels voor de (kleinschalige) productie van biologische buffelmozzarella. Ook worden er, indien mogelijk, andere groente- en fruitsoorten geteeld, zoals druiven en kiwi's.

Tot slot zijn er agrariërs die goed bijverdienen door recreatie. Dit gebeurt met name in de stadsranden. Men trekt graag het groenblauwe gebied in voor een frisse neus. Meervoudig ruimtegebruik wordt gestimuleerd door de overheid: het combineren van recreatie, landbouw en natuur of bijvoorbeeld piekopvang van neerslag en opslag van water voor droge periodes. Voor dat laatste worden de plassen in het noordwesten van de provincie ook gebruikt. De Utrechtse Heuvelrug heeft daarnaast haar sponswerking weer teruggekregen door goed bodembeheer, wat de drinkwatervoorziening veiligstelt. Het heeft in droge periodes ook een gunstig effect op het omringende landbouwgebied.

De gevolgen van de landbouwtransitie voor producent en consument

De grote transitie die de landbouw de laatste jaren heeft doorgemaakt betekent wel dat agrariërs een minder hoge productie per hectare halen. Dat laatste wordt deels gecompenseerd doordat een eerlijkere prijs wordt gerekend, waarin de benodigde arbeid en de kosten voor milieu en maatschappij zijn verrekend. Er zijn afspraken gemaakt met industrie en supermarkten om de prijs van agrarische producten niet onder een bepaalde prijs te laten zakken. Mensen eten ook liever voedsel uit de buurt; transport is namelijk heel duur geworden door de hoge klimaatimpact die dat met zich meebrengt. Producten van ver weg zijn dus duurder dan van dichtbij, producten uit een andere provincie zijn al duurder dan uit de eigen provincie. Toch is de voedselproductie in Nederland niet voldoende divers om het hele land te voeden en dus moet er nog altijd voedsel geïmporteerd worden, voornamelijk uit Noordwest-Europa.

Het consumptiepatroon van de inwoners van Nederland, en heel Europa, is sterk veranderd. Er wordt veel minder vlees en zuivel geconsumeerd – met uitzondering van kweekvlees – en meer paddenstoelen, groente, fruit en granen. Dit nieuwe consumptiepatroon is echter niet altijd vrijwillig, men voelt zich hier ook wel toe gedwongen door de overheid door middel van de klimaatpunten. Een groot deel van de mensen ziet de noodzaak van de transitie wel in en kan zich neerleggen bij de strenge maatregelen, maar er is ook een groep die zich ingeperkt voelt in de eigen keuzevrijheid en ageert tegen de bemoeienis van de overheid. De provincie en het Rijk verwijzen als antwoord op deze kritiek echter naar de uitspraken van de rechter in verschillende zaken en de druk die de Europese Unie uitoefent op de Nederlandse regering om zich te houden aan Europese afspraken.

Door alle veranderingen in voedselpatroon, leefstijl en de wijze van productie worden mensen weer gezonder en fitter dan de generaties voor hen. Ook de groene leefomgeving heeft een positieve invloed op de volksgezondheid.

Scenario 3: Gemeenschapsprovincie

In 2050 bloeit het karakteristieke landschap waar de Utrechters zo van houden. Smalle weggetjes tussen grasland door, afgewisseld door rivieren, fruitbomen en stukjes bos. Natuur, landbouwgrond en bebouwing wisselen elkaar af en lopen in elkaar over. Iedereen wil immers omringd worden door groen, ook mensen die in het stadse wonen. Mensen trekken er graag op uit in hun lokale omgeving, ze wandelen over klompenpaden door grasland en fietsen langs plassen en rivieren.

Lokaal en sociaal

'Lokaal' en 'sociaal' hebben in 2050 een nieuwe versterkte betekenis en invulling gekregen als het gaat om landbouw en voedsel. Er zijn lokale coöperaties ontstaan waar agrariërs en burgers een belangrijke rol in spelen. Samen oogsten, samen eten is het idee.

De vorige decennia is de verstedelijking hard gegaan. Uit afkeer van de koude, kille steden met hun anonieme bewoners, kwam een tegenbeweging op gang. Mensen trokken naar kleinstedelijke gebieden, ze vormden lokale gemeenschappen waar iedereen elkaar kent en elkaar begroet. De verbinding met de buurt en de omgeving werd steeds belangrijker, evenals een harmonieuze relatie tussen mens, landbouw en natuur. De steden, dorpen en landschappen van Utrecht waren daarvoor bijzonder geschikt. De kleinschalige agrarische gemeenschap wordt steeds meer gezien als basis voor een gezonde, sociale samenleving.

De wereld van 2050 is verdeeld in economische machtsblokken en landen die elkaar sterk beconcurreren. Een wereldwijde vrije handel van producten, voedsel en veevoer is verdwenen. Mensen vertrouwen het buitenland niet meer. Dat geldt ook voor voedsel uit de EU of andere landen. Je weet nooit hoe het gemaakt is of wat er in of op zit. Chemische stoffen misschien! En hoe zit het met al die ziekten die van dieren op mensen overspringen? Weten waar je eten vandaan komt, is steeds belangrijker geworden.

Boer-burger coöperaties

Door bovenstaande ontwikkelingen is de landbouw- en voedselproductie in de provincie Utrecht sterk veranderd. In plaats van produceren voor het hele land én het buitenland, wordt nu vooral ingezet op het voeden van de lokale bevolking in de regio.

Initiatieven van boeren en burgers hebben van de nood een deugd gemaakt. Veel agrarische bedrijven verkeerden namelijk in zwaar weer. Die zijn opgekocht door burgerinitiatieven, die de boer terug in dienst nemen. Doordat zij de onderneming een afzetgarantie bieden met hogere prijzen voor lokale producten, is het bedrijfsmodel weer rendabel. Zo is de landbouw gedemocratiseerd: niet alleen de boer, maar ook de consument heeft invloed op wat geproduceerd wordt. Wat in de jaren '20 nog spaarzame innovatieve initiatieven waren, zoals de Herenboeren of Land van Ons, is nu gemeengoed geworden. Van buitenaf kun je dat waarschijnlijk niet zien, maar meer dan de helft van de boerenbedrijven zijn agrarische boerburgercoöperaties geworden.

Lokale consumenten runnen de boerderij samen met de boer. De coöperatie bepaalt gezamenlijk wat er wordt geteeld en geproduceerd. De coöperatie bepaalt ook gezamenlijk wat de prijs wordt van de producten en via welke verkoopkanalen die worden aangeboden. In principe gaan de producten naar de leden van de coöperatie, want zij hebben zich middels een abonnementssysteem verplicht de productie af te nemen. Sommige coöperaties verkopen daarnaast aan (lokale) supermarkten, maar

vele verkopen vooral direct aan particulieren vanaf de boerderijwinkel of via boodschappenboxen die thuis worden bezorgd. Voor de consument betekent het nieuwe voedselproductiesysteem dat zij exact weten waar hun voedsel vandaan komt. Daarvoor zijn zij bereid hogere prijzen te betalen. Voor mensen die van een minimuminkomen moeten rondkomen hebben de coöperaties speciale goedkope - soms zelfs gratis boodschappenboxen. Doordat de gemeenschappen hecht zijn en de sociale controle hoog, is dit makkelijk te regelen en wordt er weinig misbruik van gemaakt.

Zelfstandige familiebedrijven

Naast coöperaties zijn er ook nog zelfstandige boerenbedrijven, die veelal familiebedrijven zijn. Ook zij verkopen vaak rechtstreeks aan consumenten of lokale winkels. Ze kunnen betere prijzen rekenen dan voorheen, doordat het prijsniveau door de boer-burgercoöperaties is gestegen. Agrarische bedrijven verdienen daarnaast aan het agrotoerisme en het slow food-concept. Mensen komen graag kijken hoe koeien op de traditionele manier gemolken worden en komen zelf kaas maken. Ook zijn er boerderijen waar unieke speciaalbieren in kleine oplage gemaakt worden of waar kinderen hun eigen appelmoes of jam kunnen maken, van boom tot pot.

Gezond voedsel

De gezondheidscrises van de jaren twintig en dertig hebben laten zien hoe belangrijk gezond en puur eten is. Gezond eten wordt gezien als medicijn voor de vele gezondheidsproblemen waar de bevolking eerder mee kampte. Er wordt zo min mogelijk bespoten met chemische bestrijdingsmiddelen, zo min mogelijk bewerkt voedsel gegeten, minder (dierlijk)vlees en meer groenten en fruit. De verlaging van de BTW op gezond voedsel heeft ook bijgedragen aan de verandering van eetpatronen.

De eiwittransitie heeft zich echter maar deels doorgezet; kweekvlees en vlees- en zuivelvervangers vindt men veel te industrieel en daardoor onbetrouwbaar. Langs de kust zijn er wel agrariërs die zeewieren en algen produceren en in de provincie Utrecht, ook in de stad, zijn kleine insectenboerderijen. Maar de meeste mensen halen hun benodigde eiwitten nog steeds uit vlees en zuivel, maar dan ook precies de hoeveelheid die ze nodig hebben. Digitale *devices* houden bij welke voedingsstoffen je nodig hebt en hoe je daar het beste aan kan komen. 'Voor de lekker' eten mensen graag nog een extra blokje streekkaas, alleen vinden veel mensen dat echt te duur. Brood, groente en fruit zijn toch goedkoper en ook lekker en voedzaam.

Gesloten kringlopen

In de provincie Utrecht betekent dit dat er minder weilanden zijn dan voorheen. Het open, karakteristieke landschap wordt gekoesterd, maar weilanden worden nu vaker afgewisseld met voedselbossen, vezelteelt (zoals wilgen in de veenweidengebieden), akkers met graan, aardappels, kool en andere groenten waar dat mogelijk is in het veenweidegebied. Ook zijn er veel meer moestuinen, vaak onderhouden door een boer-burgercoöperatie of door een groepje buurtgenoten. De boomgaarden met fruit in het Kromme Rijngebied bestaan nog altijd in volle glorie. De hele regio helpt met oogsten en er worden grote feesten gehouden zoals het Kersenfestival en het Appelfestijn. Door het veranderde klimaat worden er ook kiwi's en olijven geteeld. Er wordt geprobeerd zoveel mogelijk zelfvoorzienend te zijn in de regio, maar volledige autarkie is niet mogelijk. Daarvoor is te weinig grond beschikbaar en ook niet altijd het juiste bodemtype. Er wordt dus nog altijd voedsel geïmporteerd, vooral uit ons omringende landen.

Door verschillende typen landbouw lokaal te combineren, zijn op lokaal niveau de kringlopen gesloten. Een gezonde bodem staat daarbij centraal. Koeien, schapen en varkens worden gebruikt

voor het verwerken van reststromen van akkerbouw en hun mest wordt ingezet op het land voor het telen van gewassen. Daarbij is samenwerking met de Flevopolder belangrijk gebleken, omdat daar ten behoeve van de akkerbouw dierlijke mest gewenst is in plaats van kunstmest. In Utrecht is de kleinschalige veehouderij gericht op zuivel- en vleesproductie voor de streek. Het diervoedsel is afkomstig uit de reststromen van de lokale voedingsmiddelindustrie en andere producenten. Deze veehouderij is dierwaardig; de dieren krijgen voldoende ruimte om natuurlijk gedrag te kunnen vertonen en worden goed behandeld. Het gebruik van potstallen is weer in zwang gekomen. Vlees en zuivel wordt alleen gebruikt voor binnenlandse consumptie, vaak ook in de regio, niet voor grootschalige export. In de weekenden bezoeken bewoners de boerderijen om bij de kleinschalige kaasmakerijen de exclusieve kazen te proeven waarmee volop geëxperimenteerd wordt.

Mozaïeklandschap

In plaats van een duidelijke scheiding tussen stad en platteland, is er een mozaïeklandschap ontstaan. Er is een geleidelijke overgang tussen stad en platteland en op het platteland zijn allerlei kleine gemeenschappen te vinden, vaak met een gemeenschappelijk voedselbos. In het landschap is op veel plekken zogenaamde strokenteelt en agroforestry te zien. Door middel van deze stroken kan natuurinclusieve landbouw plaatsvinden. De percelen worden op de zandgronden omringd door de kenmerkende houtwallen; op de veengronden zijn er veel natuurlijke slootkanten. Deze groenblauwe dooradering en afwisseling in het landschap maakt het aantrekkelijk en herkenbaar als typisch Utrechts. Daarnaast zorgt het voor natuurlijke buffers en verweving van natuur en landbouwgrond. Samen met de meer natuurinclusieve landbouwmethoden zorgt dat voor een toename van biodiversiteit, met name voor insecten en vogels, en een gezonde bodem.

Het landschap en de voedselproductie hebben last van de extreme weersomstandigheden als gevolg van klimaatverandering. Bij de bouw van nieuwe wijken wordt rekening gehouden met klimaatadaptieve principes, zoals een goede afwatering en waterbergend vermogen. Betegelde tuinen zijn in Utrecht verboden. Er worden voorzieningen getroffen tegen hittestress door veel groene aanplant, soms in combinatie met voedselproductie zoals druiven. Er zijn waterbergingen voor piekbelasting en buffers voor droge periodes gerealiseerd. In het landschap zijn diverse voorzieningen getroffen zodat water beter vastgehouden wordt en de waterkwaliteit toeneemt. Anders komen namelijk zowel de voedselvoorziening als de drinkwatervoorziening in het nauw.

Gebiedsgerichte normen

Overal wordt gebiedsgericht gewerkt. Water en bodem zijn sturend voor de ruimtelijke inrichting, waarbij de productiemogelijkheden per gebied zijn bepaald. Het Rijk formuleert kaders en basisstandaarden voor natuur-, water- en bodemkwaliteit en het is verder aan de provincies om, in samenwerking met gemeenten en waterschappen, daar invulling aan te geven door middel van gebiedsspecifieke normen. Die kaders en normen hebben richting gegeven aan de transitie naar een natuurinclusieve, circulaire en klimaatadaptieve landbouw. Door de gebiedsgerichte aanpak merken boeren en burgers dat er beter rekening gehouden wordt met specifieke lokale omstandigheden. Dat heeft het vertrouwen in de politiek en overheid versterkt. Maar binnenkort zal de regering de nationale kaders en normen weer moeten aanscherpen. De Europese Commissie heeft Nederland namelijk op de vingers getikt omdat de natuur- en waterkwaliteitsdoelen niet helemaal gehaald worden.

Bijlage 3: Cijfers landbouw in Utrecht

Bedrijfstypen

Bijna de helft van de landbouwbedrijven (45%) is gespecialiseerd in melkvee en 30% in overige graasdieren[22]. In Nederland vertegenwoordigen deze twee groepen bedrijven samen nog niet de helft van alle bedrijven. De provincie kan dan ook gekenmerkt worden als een graasdierhouderijregio met driekwart van de bedrijven in deze categorie.

Ongeveer 7% van de Utrechts landbouwbedrijven is een gespecialiseerd fruitteeltbedrijf. Deze bedrijven zijn relatief veel sterker vertegenwoordigd dan landelijk (3%). Er zijn 120 hokdierbedrijven (varkens- en pluimveebedrijven) in de provincie. Het aandeel van deze groep (5%) komt redelijk overeen met het landelijke aandeel (6%). Slechts één op de acht bedrijven behoort tot de categorie Overige bedrijven, waaronder ook combinatiebedrijven (akkerbouw/veehouderij, veeteeltcombinaties) vallen. Dat is aanzienlijk minder dan het landelijke aandeel (41%) in deze groep Overige bedrijven.

Aantallen bedrijven en procentuele verdeling, naar bedrijfstype en regio in 2016 en 2020

	Utrecht-West		**Utrecht-Oost**		**Utrecht *1**		**Nederland**	
In 2016:	**aantal**	**%**	**aantal**	**%**	**aantal**	**%**	**aantal**	**%**
Alle bedrijven	1.479	100%	1.012	100%	2.507	100%	54.382	100%
- Melkveebedrijven	*787*	*53%*	*401*	*40%*	*1.193*	*48%*	*16.492*	*30%*
- Overige graasdierbedrijven	*388*	*26%*	*278*	*27%*	*670*	*27%*	*11.173*	*21%*
- Hokdierbedrijven	*47*	*3%*	*92*	*9%*	*140*	*6%*	*3.944*	*7%*
- Fruitbedrijven	*100*	*7%*	*86*	*8%*	*188*	*7%*	*1.452*	*3%*
- Overige bedrijven	*157*	*11%*	*155*	*15%*	*316*	*13%*	*21.321*	*39%*
In 2020:								
Alle bedrijven	1.375	100%	955	100%	2.338	100%	51.282	100%
- Melkveebedrijven	*707*	*51%*	*356*	*37%*	*1.063*	*45%*	*14.526*	*28%*
- Overige graasdierbedrijven	*402*	*29%*	*287*	*30%*	*691*	*30%*	*10.980*	*21%*
- Hokdierbedrijven	*36*	*3%*	*82*	*9%*	*120*	*5%*	*3.316*	*6%*

[22] Bron: Verkavelings- en landbouwanalyse provincie Utrecht. Kadaster en WUR, 2022.

- Fruitbedrijven	*82*	*6%*	*77*	*8%*	*160*	*7%*	*1.332*	*3%*
- Overige bedrijven	*148*	*11%*	*153*	*16%*	*304*	*13%*	*21.128*	*41%*

**1 Er zijn kleine verschillen in aantallen bedrijven tussen de provincie Utrecht (totaal 2.338 bedrijven) en de optelling Utrecht-Oost en Utrecht-West (totaal 2.330 bedrijven). Bron: Landbouwtelling*

Economie van de Utrechtse landbouw

In 2022 hadden de 50.975 agrarische bedrijven in Nederland samen een omzet van € 33.038 mln. In de provincie Utrecht was dat € 1.110 mln. over 2.256 bedrijven (waarvan € 535 mln. omzet van 1018 melkveebedrijven afkomstig is) . In Utrecht is de gemiddelde omzet per bedrijf lager dan landelijk. Dat heeft met name te maken met de hoge omzet per bedrijf in bijvoorbeeld de glasgroenteteelt, die in de provincie Utrecht nauwelijks aanwezig is. Ook in de melkveehouderij is de omzet per bedrijf in Utrecht (€ 526.000 per jaar) lager dan het landelijk gemiddelde (€ 610.000 per jaar).

Net als de omzet is ook de gemiddelde standaardopbrengst (SO) van een agrarisch bedrijf in Utrecht flink lager dan het landelijke gemiddelde, € 289.000 in 2020. Dat is 60% van het landelijk gemiddelde. Alle onderscheiden bedrijfstypen in Utrecht blijven qua economische omvang achter bij het landelijke niveau. Zo hebben hokdierbedrijven in Utrecht de grootste economische omvang in SO, maar blijven ze gemiddeld fors achter bij het landelijk gemiddelde van het bedrijfstype. Landelijk zien we in de periode 2016-2020 een groei in gemiddelde SO van agrarische bedrijven met 10%, in Utrecht blijft de groei beperkt tot 2%. De economische groei in agrarische activiteiten op de Utrechtse bedrijven is dus gering, maar dit wordt deels opgevangen door een sterkere groei van niet-agrarische activiteiten.

Bijlage 4: Effecten landbouw op de leefomgeving

Veel van deze informatie is afkomstig van het rapport Staat van Landbouw, Natuur en Voedsel, editie 2023[23].

Verlies van biodiversiteit

Een indicator voor de achteruitgang van biodiversiteit is de Living Planet Index voor kenmerkende soorten van terrestrische natuurgebieden, evenals de trend van Rode lijst-soorten. LNV gebruikt deze Living Planet indicator sinds 2021 in haar begroting bij de doelstelling: 'Zorgen voor de instandhouding van biodiversiteit.' Uit deze indicator blijkt dat kenmerkende soorten van natuurgebieden op land sinds 1990 gemiddeld zijn afgenomen[24]. Na aanvankelijke stabilisatie tussen 2005 en 2018, is de laatste vijf jaar gemiddeld genomen een lichte daling te zien in de populatieaantallen van diersoorten die kenmerkend zijn voor natuurgebieden op land. Binnen natuurgebieden op het land is er een groot verschil tussen de ontwikkelingen in bossen en die in open natuurgebieden. In bossen is de trend van kenmerkende soorten vanaf 2001 weer aan het stijgen. De diersoorten in de open natuurgebieden (hei en duin en extensief beheerde graslanden) daarentegen laten echter een grote afname zien. De afname in open natuurgebieden komt met name doordat soorten van open natuurgebieden last hebben van het dichtgroeien met grassen en struiken. Soorten gebonden aan jonge successiestadia of heel open gebied, zoals tapuit, verliezen daardoor leefgebied. Dit proces wordt versneld door een te hoge stikstofdepositie. Daarnaast speelt verdroging, verminderde dynamiek, en een te klein oppervlak leefgebied een rol waardoor sommige karakteristieke soorten zijn afgenomen. Klimaatverandering, natuurherstel en natuurontwikkeling zijn mogelijk redenen voor de toename van sommige soorten.

Schaalvergroting en intensivering van de landbouw hebben ook in het agrarisch gebied tot een achteruitgang van flora en fauna geleid. Tussen 1995 en 2021 gingen diersoorten die kenmerkend zijn voor het boerenland (vogels, zoogdieren en dagvlinders) gestaag achteruit, in totaal met 35 procent. In de laatste tien jaar namen vooral veel broedvogels in aantallen af, waaronder algemene soorten als de grutto, de kievit, veldleeuwerik en de scholekster, en soorten die al zeldzaam waren, zoals de kemphaan en de wulp. Het aantal plantensoorten in landschapselementen in het agrarisch gebied, zoals dijken, taluds en slootkanten, nam ook af. Vooral het aantal stikstofmijdende soorten nam af.

Nutriënten

De aanvoer van stikstof en fosfaat in (kunst)mest naar landbouwgrond is de afgelopen decennia gedaald. Mede hierdoor kromp het totale stikstof- en fosforoverschot. Het fosforoverschot daalde sinds 1995 met 93%. Het stikstofoverschot halveerde tussen 1995 en 2008, maar daalde sindsdien bijna niet verder. Ondanks een teruglopend stikstofoverschot per hectare cultuurgrond verkeert Nederland in de onderste groep van de EU-landen waarvoor een vergelijkbaar cijfer beschikbaar is en zijn de verliezen groter dan het bodem- en watersysteem aankan.

Ook het fosforoverschot per hectare cultuurgrond is relatief groot vergeleken met andere landen. Een teveel aan zowel stikstof als fosfor heeft een schadelijke werking op de ecosystemen waar de stoffen in terechtkomen. Kritische depositiewaarden voor stikstof worden op veel plekken in de

[23] Staat van Landbouw, Natuur en Voedsel, editie 2023, Wageningen Economic Research; No. 2023-124
[24] CBS, PBL, RIVM, WUR (2024). Fauna van natuurgebieden op land, 1990-2022 (indicator 1581, versie 09, 27 juni 2024)

natuur overschreden, waaronder in alle heidegebieden. Dat betekent dat de landbouw, samen met andere bronnen zoals verkeer, zoveel stikstof aanvoert naar de natuur dat het risico bestaat dat natuurgebieden blijvend worden aangetast.

Gewasbeschermingsmiddelen

Gewasbeschermingsmiddelen kunnen schadelijk zijn voor planten en dieren waartegen het middel niet is bedoeld, maar die er toch mee in aanraking komen. Zo kunnen schadelijke stoffen in het water terecht komen door verwaaiing van de spuitnevel of uitspoeling van de bodem. Het gebruik van sommige gewasbeschermingsmiddelen (neonicotinoïden) draagt ook bij aan de bijensterfte in Nederland. Dit heeft ertoe geleid dat sinds 2013 het gebruik van een deel van de risicovolle stoffen is beperkt of verboden door de Europese Commissie. De alternatieven die ingezet worden hebben niet per se een lager risicoprofiel dan de nu verboden stoffen. Het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen was in 2012 en 2016 over alle stoffen samengenomen ongeveer gelijk aan dat in 1995. In 2020 lag het verbruik 14 procent lager en was daarmee lager dan in 2000. Een lager verbruik betekent niet dat het risico is afgenomen, omdat er meer middelen met een hogere toxiciteit worden gebruikt.

Luchtkwaliteit en zoönosen

Fijnstof is volgens het RIVM schadelijk voor de longen, net als te veel stikstofoxiden of ammoniak in de lucht.[25] De landbouw is nog steeds één van de grotere bronnen voor de fijnstof concentratie in de lucht.

Het risico dat ziektes tussen diersoorten en van dier op mens overspringen neemt toe als er veel dieren dicht bij elkaar worden gehouden. In de provincie Utrecht zijn intensieve veehouderijbedrijven veelal te vinden in de Gelderse Vallei. In Landbouwontwikkelingsgebied (een aangewezen gebied tussen Woudenberg en Veenendaal – Omgevingsvisie provincie Utrecht) is in de provincie doorgroei van niet-grondgebonden bedrijven naar een bouwperceel van 2,5 hectare onder voorwaarden (verbetering van de volksgezondheid en dierenwelzijn, vermindering van milieubelasting en goede landschappelijke inpassing) mogelijk. Vestiging en uitbreiding van geitenhouderij zijn nog niet toegestaan, totdat onderzoek heeft aangetoond dat dit kan zonder negatieve gevolgen voor de volksgezondheid.

Klimaat: Herkomst van broeikasgassen uit de landbouw

De emissie van koolstofdioxide (CO_2) is vooral afkomstig van het gebruik van fossiele brandstoffen in de glastuinbouw. Verder komt CO_2 vrij bij transport of de productie van kunstmest. Daarnaast komt CO_2 (naast lachgas en methaan) vrij bij de ontwatering van veengebieden die gebruikt worden door de landbouw. De emissie van de overige broeikasgassen (zoals methaan en lachgas) vindt vooral plaats in de veehouderij. Methaan (CH_4) emitteert hoofdzakelijk door pens- en darmfermentatie van graasdieren en bij de opslag van dierlijke mest. Emissie van lachgas (N_2O) vindt plaats bij de opslag van mest, maar ook bij beweiding en de toediening van mest en kunstmest. Het gaat om directe emissies vanuit de bodem naar de lucht en indirecte emissies die ontstaan bij de depositie van ammoniak en bij de uit- en afspoeling van stikstof naar grond- en oppervlaktewater.

[25] Stikstof | RIVM

Bijlage 5: tabellen achter de figuren

Tabel 1: Aantal land- en tuinbouwbedrijven in de provincie Utrecht per bedrijfstype per jaar

Bedrijfstypen	Melkveebedrijven	Overige rundveebedrijven	Andere graasdierbedrijven	Schapenbedrijven	Intensieve veehouderijbedrijven	Fruitbedrijven	Overige tuinbouwbedrijven	Overige bedrijven	Akkerbouwbedrijven	Totaal
2000	1.532	475	442	199	317	235	284	278	178	3.940
2001	1.490	478	435	191	272	216	253	240	168	3.743
2002	1.431	455	415	182	247	210	232	219	174	3.565
2003	1.383	425	428	176	212	192	225	198	161	3.400
2004	1.335	400	424	191	221	184	213	212	156	3.336
2005	1.302	380	412	180	216	184	204	203	163	3.244
2006	1.230	402	402	191	208	175	189	181	143	3.121
2007	1.185	394	418	190	192	170	178	187	136	3.050
2008	1.178	397	419	203	188	159	168	161	127	3.000
2009	1.155	384	438	193	171	160	155	166	126	2.948
2010	1.127	398	430	223	176	166	142	151	127	2.940
2011	1.114	375	394	240	168	164	139	133	130	2.857
2012	1.089	376	392	256	151	164	137	117	150	2.832
2013	1.099	354	375	268	151	158	126	92	156	2.779
2014	1.080	347	370	265	144	157	122	99	138	2.722
2015	1.064	321	346	251	146	152	113	95	159	2.647

2016	*1.063*	*287*	*204*	*120*	*130*	*150*	*97*	*98*	*99*	*2.248*
2017	*1.058*	*270*	*218*	*122*	*129*	*147*	*86*	*93*	*93*	*2.216*
2018	*991*	*295*	*213*	*135*	*131*	*136*	*80*	*91*	*93*	*2.165*
2019	*1.086*	*323*	*228*	*147*	*131*	*171*	*81*	*86*	*117*	*2.370*
2020	*1.063*	*296*	*248*	*147*	*120*	*160*	*88*	*86*	*130*	*2.338*
2021	*1.052*	*303*	*251*	*138*	*117*	*156*	*99*	*80*	*123*	*2.319*
2022	*1.018*	*304*	*149*	*159*	*113*	*160*	*97*	*69*	*187*	*2.256*
2023	*992*	*301*	*249*	*152*	*105*	*158*	*90*	*77*	*143*	*2.267*

Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking Wageningen Economic Research.

Tabel 2: Areaal cultuurgrond naar gewasgroep in de provincie Utrecht (per jaar)

Hectare	Blijvend grasland	Tijdelijk en natuurlijk grasland	Voedergewassen	Fruit in de open grond	Akkerbouwgewassen	Overige gewassen
2000	58.958	2.749	5.814	1.990	1.852	559
2001	58.157	2.817	5.843	1.902	1.904	543
2002	58.176	2.255	6.279	1.861	1.967	602
2003	54.006	5.880	6.483	1.756	1.658	511
2004	53.098	6.025	6.500	1.748	1.867	498
2005	53.228	5.959	6.544	1.733	1.784	441
2006	54.248	4.948	6.813	1.783	1.874	425
2007	54.309	4.699	6.909	1.812	1.816	405
2008	53.810	4.926	7.550	1.776	1.723	435
2009	52.878	5.758	7.475	1.852	1.557	386

2010	50.597	5.542	6.921	1.917	1.284	382
2011	50.152	5.124	6.664	1.875	1.215	385
2012	49.585	5.121	6.460	1.858	1.524	420
2013	48.928	5.405	6.473	1.862	1.503	327
2014	48.706	5.778	6.108	1.826	1.282	371
2015	48.587	6.923	5.773	1.813	1.112	390
2016	47.160	7.278	5.584	1.917	960	361
2017	46.463	7.917	5.516	1.874	941	390
2018	45.863	7.811	5.784	1.866	1.083	341
2019	50.837	9.436	6.213	2.274	1.198	333
2020	51.239	8.655	6.542	2.235	1.189	349
2021	50.881	9.897	6.254	2.183	1.394	374
2022	50.426	9.714	6.391	2.245	1.494	361
2023	49.914	10.602	6.223	2.160	1.803	386

Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking Wageningen Economic Research.

Tabel 3: Aantal dieren per diercategorie in de veehouderij, exclusief pluimveehouderij

	1973	1983	1993	2003	2013	2023
Leghennen	772.045	1.072.510	1.175.590	399.410	2.006.592	1.469.621
Vleeskuikens	352.550	559.810	600.900	228.812	181.102	404.116
Melkkoeien	117.646	140.509	102.667	85.564	83.892	95.255
Vleeskalveren	22.731	25.782	30.793	42.461	42.013	45.342
Fokvarkens	41.205	52.588	49.762	31.305	25.087	20.724
Vleesvarkens	148.593	205.079	274.870	156.320	134.302	115.222

Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking Wageningen Economic Research.